

ԳԼՈՒԲԱԼ ՆԳՆԱԺԱՍ

Հրատարակիչ՝ *Հայաստանի Հանրապետական
կուսակցություն*

ԵՐԵՎԱՆ - 2010

Ժողովածուն ներկայացնում է մի շարք հեղինակավոր քաղաքական գործիչների եւ վերլուծաբանների (Յենրի Քիսինջեր, Ջրիգնեւ Բժեգինսկի, Սերգեյ Կարազանով եւն) հոդվածները, հարցազրույցները, որոնք հայերեն թարգմանվել եւ հրատարակվել են «Հանրապետական» ամսագրում:

Հեղինակները վերլուծում ու գնահատում են արդի աշխարհում ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակը, դրա պատճառներն ու հետեւանքները, փորձում կանխատեսել ապագա զարգացումները:

ԳԼՈՐԱԼ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԷՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ֆեոդոր Շելլով-Կովեդյան

ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԾԱՎԱԼԱՊԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՅՄԱՆԸ

Կապիտալիզմի էվոլյուցիան (սկսած 1850-ական թթ.) միշտ ուղեկցվել է ճգնաժամերի հերթազարթոյամբ, որոնցից սկզբում Մեծ Բրիտանիան, հետո՝ Միացյալ Նահանգներն ամեն անգամ դուրս էին գալիս՝ ակտիվորեն օգտագործելով արտաքին աղբյուրները: Իրենց դիրքի եւ հուսալի համբավի շնորհիվ նրանք կարողանում էին մոբիլիզացնել իրադարձությունների այլ մասնակիցների ռեսուրսները եւ առավելագույն օգուտ քաղել դրանցից:

Ռեցեսիան հաղթահարելու կամ թույլ չտալու օպտիմալ մոդելների որոնումը մերթ ընդ մերթ ընդհատվում էր պատերազմներով, որոնց օգնությամբ փորձ էր արվում մեկընդմիշտ վերջ տալ ճգնաժամային երեւույթներին: Միջպատերազմյան ժամանակաշրջաններում ճգնաժամը կառավարելու փորձերը մեղմում էին առավել ակնհայտ մակերեսային հակասությունները՝ չշոշափելով դրանց հիմնային պատճառները:

Չարցերն ըստ էության լուծելուց խուսափելով՝ կապիտալիզմը յուրաքանչյուր տեկտոնական շարժի ընթացքում եւ դրանից հետո ընդլայնում էր իր սպառողական շուկան: Շուկայի՝ ամեն ինչ հօգուտ իրեն գործադրելու ինքնըստինքյան, բնատուր կարողությունն էլ հենց ստեղծում էր մի ինչ-որ հետեւողականորեն իրականացվող «գաղտնի» պլանի գոյության «հնարավորության» խաբուսիկ տպավորություն:

Ներկա գլոբալ ճգնաժամի շատ հայտանիշներ վկայում են այն մասին, որ կապիտալիզմի մեխանիկական տարածումը հասել է իր բնական սահմանագծին, իսկ դա պահանջում է, ի վերջո, սկզբունքայնորեն մոդեռնացնել այն: Ցավոք, ծավալվող իրադարձությունների հենց համարժեք դասակարգումը չի բավականացնում: Տնտեսագետները ճակատագրականորեն ուշանում են մեզ վրա թափված հիմնախնդիրների ճանաչման հարցում. երբ արդեն պարզ դարձավ, որ ճգնաժամը տնտեսական է, համառորեն

շարունակում էին այն ֆինանսական անվանել: Երբ Գերմանիայում, Չինաստանում, Իսլանդիայում, Իսպանիայում, Իտալիայում եւ Ֆրանսիայում դրան անվերապահ սոցիալական չափում էին վերագրում, այն դժվարությամբ տնտեսական ճանաչեցին: Եվ միայն 2009թ. գարնան կեսին ոմանք սկսեցին խոսել սոցիալ-հումանիտար սպառնալիքի մասին: Բայց այս սահմանումը եւս արդեն հնացել է: Սակայն շատերն այսպես թե այնպես ընդունում են, որ խոսքն ընդհանուր առմամբ խորքային մշակութային (քաղաքակրթական) ճգնաժամի մասին է:

Ընդհանուր կարծիքի համաձայն, ներկա ճգնաժամն աչքի է ընկնում համակարգային բնույթով, բայց լիարժեք, այսինքն՝ ինքնաբավ համակարգ է միայն մշակույթը, իսկ տնտեսությունը, զուտ գիտական կառուցվածքների շրջանակներից դուրս, ընդամենը դրա ենթահամակարգն է: Իհարկե, նեղ հետազոտության շրջանակում ցանկացած ամբողջություն կարող է համակարգ կոչվել, բայց նման մոտեցումը զուտ ակադեմիական արժեք ունի:

Ավելին, երբ պրակտիկները խոսում են տիրող տնտեսական աշխարհայացքի ճգնաժամի, ֆորմացիոն եւ տեկտոնական տեղաշարժի մասին, նրանք օգտագործում են իմաստային այն շարքը, որն ընդունված է ոչ թե տնտեսագիտությունում, այլ մշակույթում, որին էլ նրանցից ոմանք ուղղակիորեն հղում են կատարում: Մշակույթն են վկայակոչում նաեւ ի հայտ եկած բարոյական ռիսկերի, վստահության ճգնաժամի, շուկայում էթիկայի նորմերը խստացնելու անհրաժեշտության դատողությունների ընթացքում: Չէ՞ որ ակնհայտ է, որ վստահությունը, որի վրա են կառուցվում փոխհարաբերություններն արդեն ամենապարզագույն հասարակություններում, «տարիքով» մեծ է տնտեսությունից, իսկ էթիկան ոչ նրա ածանցյալն է, ոչ էլ նպատակը: Այս բոլոր հասկացությունները փոխառված են մշակույթի աշխարհից (համակարգից):

Քանի որ խոսքը մշակութային ճգնաժամի մասին է, ապա հարկավոր է հասկանալ, թե ինչ տեսակի մշակույթն է այն կրում իր վրա: Անցյալում մեկ անգամ չէ, որ մշակութային ճգնաժամեր են եղել, որոնք անպայման պատկանել են մի ինչ-որ որոշակի մշակութային տեսակի: Ներկա ճգնաժամը բացառություն չէ:

Ակնհայտ են արդի մշակույթի՝ միմյանց հետ կապված ճգնաժամային երկու մեծ երեւոյթներ:

Դրանցից մեկը ներառում է պոստմոդեռնիզմի՝ որպես մշակութային տեսակի, տարբեր կողմերը:

Նախ՝ բավական վաղուց պոստմոդեռնը մշակութային օբյեկտների շրջանառութունից դուրս է հանել հիմնական ռեֆերենտին (իսկական արվեստի փոխարինում զանգվածային մշակութով), ինչից էլ, մասնավորապես, սկսվեց Արեւմուտքի քաղաքակրթական ջլատումը: Այնուհետեւ պոստմոդեռնը նույնն արեց քաղաքականութայն հետ. XX եւ XXIդդ. սկսեցին տարածվել ոչ միայն բռնատիրական վարչակարգերը, այլ նաեւ պատմութայն ավարտի նորածեւ արեւմտյան հայեցակարգերը, անտեսվում էր հանրային կարծիքը հետխորհրդային երկրներում՝ Ռուսաստանից եւ Եվրամիութայն երիտասարդ երկրներից մինչեւ Վրաստան եւ Ուկրաինա: Ընդ որում, հարկավոր է պատշաճը մատուցել տնտեսական սուբյեկտներին. դրանք բոլորից երկար դիմակայեցին պոստմոդեռնի վարակին: Բայց ի վերջո տնտեսութունը վարակվեց դրանով, եւ այն վերաճեց տնտեսութունը քայքայող ձգանի: Ակնհայտ դարձավ, որ պոստմոդեռնիզմը՝ որպես աշխարհայացք եւ ռազմավարութուն, խիստ վտանգավոր է:

Երկրորդ՝ չկայացած դուրս եկավ «միջոցների, այլ ոչ թե նպատակների» իդեոլոգեմը, ինչով վերջերս այնպես հպարտանում էին արեւմտաեվրոպացի ինտելեկտուալները: Ավելի վաղ էլ կարելի էր գլխի ընկնել, որ այդ փիլիսոփայութունը կործանարար է, քանի որ հաստատում է կյանքին գերեզմանոցային մոտեցումը. չէ՞ որ միայն նրանք այլեւս ոչ մի նպատակ չունեն, ովքեր հանգչում են գերեզմանատանը, եւ նպատակներն են, որ բնութայն մեջ նյութի շրջանառութայն միջոց են ծառայում: Եվ միայն հիմա է, որ աստիճանաբար վերադառնում է ընկալւումն այն բանի, որ առանց անանց արժեքներով ղեկավարվելու, առանց գաղափարական եւ նյութական գործիքները դրանց ենթարկեցնելու՝ մարդկութունը չի ապրի:

Երրորդ՝ անարդյունավետ դուրս եկավ արագութայն քաղաքակրթութունը: Ֆոնդային շուկաների փլուզումից հետո սկսեցին ամաչել այն որպես տեղեկատվական եւ հետտեղեկատվական տնտեսութայն գլխավոր նվաճումներից մեկն առաջ

քաշելուց: Եվ այնուամենայնիվ, ակնհայտորեն անբավարար ուշադրություն է դարձվում արագությամբ չափից ավելի տարվելու բացասական հետեւանքներին:

Իրարանցումն առավել վտանգավոր է սոցիալական առումով, քանի որ սպանում է մարդկանց միջեւ նորմալ շփումը, զրկում նրանց հոգեկան կոմֆորտից, որն անհրաժեշտ է հաջող զարգացմանն ու արժեքներին ուղղված նպատակադրմանը: Արագացումից ելնելով է նաեւ, որ հանուն արտադրանքի նոր մոդելների սպառման, առաջարկի խթանման, ազատական տնտեսությունը հանգեց այն նույն արդյունքին, ինչ եւ դիրեկտիվ տնտեսությունը, ասել է թե՛ ապրանքների որակի անկման:

Տարօրինակ է, բայց փաստ. քանի որ առաջարկվող ապրանքներն ավելի ու ավելի արագ են բարոյապես հնանում, անիմաստ է դառնում արտադրել այնպիսի իրեր, որոնց հուսալիությունը հաշվարկված է երկարատեւ ժամկետի համար: Որակի անկումն աստիճանաբար տարածվեց նաեւ գաղափարների եւ որոշումների արտադրության վրա: Ավելի մեծ թվով գաղափարներ ու որոշումներ են առաջ քաշվում՝ առանց գոնե միջնաժամկետ հետեւանքները հաշվի առնելու:

Նորարարությունների տեմպերի խթանման ճանապարհին մեզ եւս մեկ ստորջրյա խութ է դարանակալում: Արդեն այժմ զանգվածային սպառողի տրամադրության տակ տեխնիկական նորույթների հայտնվելու ժամկետը, որը տարիներ ու տասնամյակներ էր զբաղեցնում, կրճատվեց մինչեւ մի քանի ամսի: Մոտ ապագայում այն կարող է հասցվել շաբաթների: Իսկ երբ բանն արդեն հասնի օրերին (դրան է մղում շահույթը մշտապես օպտիմալացնելու ձգտումը), ինովացիոն գործունեությունը, որպես այդպիսին, կիմաստազրկվի. նորույթները բարոյապես ավելի արագ կհնանան, քան կհասցնեն լրիվ օգտագործվել:

ԳԼՈՒԿԸ ԵԳՆԱԺԱՄԸ ԵՅՈՒՂԱՅԻՆ ԵԳՆԱԺԱՄԵՐԻ ՖՈՆԻՆ

Ցավոք, գլոբալ ճգնաժամից դուրս գալը դեռ բավական հեռու է: Միեւնույն ժամանակ, ճգնաժամի հետ կապված իրադարձությունները ծավալվում են դրա ընթացքը ծանրացնող ճյուղային ճգնաժամների մի ամբողջ շարքի ֆոնին: Դրանց մեծ

մասը չունի զուտ տնտեսական ծագում, ինչը մեկ անգամ եւս հավաստում է, որ այն, ինչ տեղի է ունենում, համամշակութային բնույթ ունի:

Եյուղային ճգնաժամերից **առաջինը** տնտեսագիտության ճգնաժամն է: Այնպիսի տարբեր տեսաբաններ եւ պրակտիկներ, ինչպիսիք են Ռոբերտ Ձելիկը, Ջոզեֆ Սթիգլիցը, Նուրիել Ռուբինին, Մարթին Գիլմանը եւ Ուորեն Բաֆեթը, չեն համարձակվում զոնե մոտավորապես ասել, թե երբ կավարտվեն ընթացիկ ցնցումները: Բեն Բերնանկեն շարունակում է պահանջել ամերիկյան բանկերին աջակցություն՝ «ինչ գնով էլ լինի»: Բարաք Օբաման հայտարարում է ռեցեսիայից դուրս գալու սկզբի մասին, իսկ Ալան Գրիսփենը նախագուշացնում է, որ հիփոթեքային շուկայի անկումը եւս 5%-ով (շատ հավանական է) մինչեւ վերջ կխորտակի ամերիկյան տնտեսությունը:

Նման տարածայնությունը բացատրվում է նրանով, որ գիտնականներին չի հաջողվում որոշակի բան ասել ճգնաժամի բնույթի մասին: Առկա բոլոր պատասխաններն առայժմ հանգեցվում են դրա ժխտական սահմանումներին. դա շրջափուլային ճգնաժամ չէ, վերարտադրության սովորական ճգնաժամ չէ, որի դեպքում տոկոսադրույթի բարձրացումը հանգեցնում է դրամական առաջարկի սեղմման, պահանջարկի կրճատման, գների իջեցման եւ ի հետեւանք՝ տոկոսադրույթի նոր իջեցման: Լավատեսություն չեն ավելացնում նաեւ այն պնդումները, թե գիտնականների մեջ համաձայնություն չկա նույնիսկ հին ճգնաժամերի ծագման հարցերում: Այս առնչությամբ երկյուղներ են առաջ գալիս, թե արդյոք բավականաչափ հիմնավոր են համապատասխան հայեցակարգերը: Երկարաժամկետ տնտեսական ցիկլերի տեսությունն, ըստ երեւոյթին, հնացել է: Իրական ցիկլերի տեսությունը գործնական արժեք չունի, գործնական ցիկլերի արդի մոդելները չեն երաշխավորում դրանցում ներկայացված հաշվարկների եւ արդյունքների իրատեսությունը, ինչը դրանք վերածում է զուտ մտքի խաղի:

Եյուղային ճգնաժամերից **երկրորդը** հոգեբանական ճգնաժամն է: Ֆինանսական հատվածի եկամտաբերությամբ առաջ եկած խանդավառությունը փոխարինվեց խոր հոռետեսությամբ: Այն բանից հետո, երբ հոդս ցնդեց հերթական

պատրանքը, շատերը չգիտես ինչու սկսեցին թաղել կապիտալիզմը որպես այդպիսին, նզովել անկուշտ բանկիրներին եւ այլն:

Իրադարձությունների վրա խիստ ուժեղ ազդեցություն գործող **երրորդ** գործոնը ազատական տնտեսության ճգնաժամն է: Արեւի տակ տեղ ունենալու համար մրցակցելու անհրաժեշտությունից զրկված՝ այն արագ կորցրեց ինքնավերահսկողությունը: Հարցականի տակ հայտնվեց լիբերալիզմի բազային՝ սեփական ակտիվության պտուղների համար անձնական պատասխանատվության գաղափարը:

Ավաղ, համաշխարհային առաջատարների՝ այժմ այնքան պահանջված գաղափարների ոլորտում է դարանակալել Ճյուղային **չորրորդ**՝ փիլիսոփայության ճգնաժամը: Լավագույն դեպքում կապիտալիզմի ամբողջ ռեֆորմը հանգեցվում է դրա անգլոսաքսոնյան մոդելի ծիսական չընդունմանը, վատագույն դեպքում՝ համաշխարհային առաջատարներն իրենք են գուրգուրում սոցիալիզմը՝ մոլորակը մղելով նոր աղետի:

Հինգերորդ՝ գործողությունների ճգնաժամն ուղղակիորեն բխում է նախորդներից: Քանի որ ոչ ոք չունի գլոբալ համադետող հասկանալու պարադիզմը, ապա միջոցներն էլ այնպիսին են, որ կկարողանային օգնել նախորդ, այլ ոչ թե ներկա ցնցումների պարագայում: Այնպիսի քայլեր, ինչպիսիք են շուկայական հարաբերությունների կանոնների պահպանման հանդեպ պետական վերահսկողության ուժեղացումը, համաշխարհային եւ/կամ տարածաշրջանային պահուստային արժուքային ու ֆինանսական կենտրոնների թվի ավելացումը, քվոտաների եւ ձայների վերաբաշխումը Արժույթի միջազգայի հիմնադրամում (ԱՄՀ) եւ այլն, ինքնըստինքյան հնարավոր են եւ անհրաժեշտ: Սակայն այս բոլոր քայլերը ուղղակի կապ չունեն ընթացիկ ճգնաժամային հանգամանքների հետ: Ուստի կասկածելի է, թե արդյոք բավարար են ավելի վաղ իրենց արդյունավետությունն ապացուցած կարգավորման մեխանիզմներն ու նորերի մշակումը՝ նախկին տրամաբանությամբ: Այսինքն՝ ամեն ինչ կարծես թե ճիշտ է արվում, բայց մեկ այլ հիվանդության բուժման համար:

Այնինչ, մարդկությունը բախվում է ամենեւին էլ ոչ սովորական մարտահրավերների: Դրանցից առաջինն այն է, թե

արդյոք կապիտալիզմն ինտենսիվ զարգացման ընդունակություն կցուցաբերի: Տարօրինակ է հնչում, քանի որ բոլորը սովոր էին այս երկու երեւոյթների գրեթե նույնացմանը: Իրականում նման կապը կապիտալիստական պարադիգմի շրջանակներում արդարացի է միայն տեխնիկական առաջընթացի առունով: Իսկ որպես կապիտալիզմ հայտնի տնտեսական կացութաձեւն ինքը այդ նույն ժամանակ բացառապես էքստենսիվ էր զարգանում: Այն նոր շուկաներ էր յուրացնում այն նույն մեթոդներով, որոնք փորձարկվել էին հների վրա, եւ ներկա պահին հասել է իր մեխանիկական տարածման աշխարհագրական սահմաններին: Մնում են, իհարկե, Ասիայի եւ Աֆրիկայի աղքատագույն երկրները եւ Յնդկաստանի ու Չինաստանի բազմամիլիարդ հասարակությունների հնարավորությունները: Բայց մի կողմից՝ դրանց յուրացումը պահանջում է հսկայական ներդրումներ, որոնք, բացի Արեւմուտքի համար ոչ անվտանգ Չինաստանից եւ արաբներից, ոչ ոքի չեն ոգելորում: Մյուս կողմից՝ դա կլինի այն նույն էքստենսիվ ճանապարհի շարունակությունը:

Եիշտ նույն տրամաբանությամբ հետեւեցին նաեւ այսպես կոչված «նոր ֆինանսական տեխնոլոգիաները»: Պարբերաբար առաջ եկող ֆյուչերսների եւ դերիվատիվների (մինչ այդ արժեթղթերի գոյություն չունեցող տեսակներ) նման նորոյթները գործիքներ են, որոնց շրջանառության եղանակը («տեխնոլոգիան»), սակայն, մնում էր հինը, ինչպես դա նկարագրված է Թեոդոր Դրայզերի հանրահայտ «Ֆինանսիստը» վեպում:

Եթե կապիտալիզմի որակական աճի հույսերն անհիմն են, ապա դրա նախադրյալը պետք է դառնա ընդհանուր ընկալումն այն բանի, որ աշխարհին այլեւս չի կարելի նայել որպես սեփական գործունեության ճղճիմ հունք կամ որպես թատերական բեմ, որտեղ ներկայացվում է վիրտուալ գործող անձանց շահերի խաղը: Այն իսկապես դարձել է մեր ընդհանուր եւ շատ հավաք տունը, եւ մենք մեզ այնտեղ պետք է հավուր պատշաճի պահենք:

Այստեղից բխում է երկրորդ մարտահրավերը. կկարողանա՞ արդյոք տնտեսագիտությունը դուրս գալ սաղմնային, նկարագրական վիճակից, որտեղ անգամ անցած իրադարձությունների համաձայնությունն չկա, եւ հանգել (ինչպես դա պատահել է կենսաբանության վերաճած բուսաբանության եւ

կենդանաբանության հետ) աշխատող տեսությունների: Ռուսաստանցի տնտեսագետ Ռելուդ Էնտովը նշում է. «Տնտեսական շրջափուլի տեսությունը զարգանում է արդեն գրեթե երկու հարյուրամյակ: Բայց երբեք եւ ոչ ոքի չի հաջողվել կանխատեսել ճգնաժամերից եւ ոչ մեկը»:

Երրորդ մարտահրավերը ծագում է Զինաստանից: Կդառնա՞րոյոք այն ճգնաժամից առավել շահած երկիրը, թե՞ դրա պատճառով կընկղմվի քաոսի մեջ. ցանկացած ելք առավել նշանակալի ազդեցություն կգործի աշխարհի իրավիճակի վրա: Այժմ արդեն Պեկինը, Զինաստանում աշխատող օտարերկրյա ձեռնարկությունների պարտկոմների համակարգի միջոցով, ամեն ինչ գիտի նրանց գործարքների ու ֆինանսների մասին: Բացահայտ հայտարարություններ են հնչում այն մասին, թե Զինաստանը չի պատրաստվում օգնել որեւէ մեկին (հարյուր հազարավոր արեւմտյան նման ընկերություններ արդեն փլուզվել են) կամ որեւէ մեկի հետ կիսել իր պահուստները: Գրոհ է նախաձեռնվում դոլարի դեմ, եւ Պեկինը, հենվելով անհասկանալի է, թե ինչի վրա հույսը դրած Մոսկվայի վրա, պահանջում է ԱՄՆ-ի բարեփոխումներ անցկացնել եւ վստահորեն շարժվում է յուանը պահուստային արժույթ դարձնելու ուղղությամբ, դրան զուգընթաց (Պարսից ծոցի երկրների հետ միասին) ամբողջությամբ գնելով Աֆրիկայի ընդերքն ու հողերը: Եթե ՉԺՅ-ի համար ամեն ինչ հաջող դասավորվի, դա պարզապես վերադարձ չի լինի այն իրավիճակին, երբ ոչ թե Արեւմուտքը, այլ Արեւելքն էր առաջատարը տեխնիկական առումով: Զինաստանը կստանա մոլորակային մասշտաբի դիկտատորի վերածվելու բոլոր հնարավորությունները: Հակառակ պարագայում, անկում ապրելով՝ այն լրիվ ի վիճակի է իր հետեւից տանել զարգացած պետություններիին:

«Россия в глобальной политике»

№ 6, 2009

«Հանրապետական», 2010, ք. 1

ՃԳՆԱԺԱՍԻ ՕՐԻՆԱԶԱՓՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հետեւանքները պետության համար

Անցյալի բոլոր ճգնաժամերը որոշակի, երբեմն տարօրինակ ազդեցություն են գործել պետական ինստիտուտների վրա: Քիչ հավանական է, որ ներկայիս ճգնաժամը բացառություն չլինի:

Ավանդաբար, ճգնաժամերի շրջանում պետական կառույցներն աշխատանքի շուկայում առավել մրցունակ են լինում: «Դիմակայելով Դաշնային կառավարությունում մարդկային կապիտալի ճգնաժամին» գրքի հեղինակ Ջեյ Լեյբովիտցը նշում է, որ հաջողության գաղտնիքը չափազանց պարզ է. պետությունն, ի տարբերություն առեւտրային կառույցների, միշտ իր տնօրինության տակ ունի ֆինանսական պաշարներ եւ կարող է չինովնիկներին երաշխավորել մշտական վարձատրություն ու սոցիալական արտոնություններ: Եթե նույնիսկ պետական աշխատավարձը ցածր է «առեւտրայինից», շատ արհեստավարժներ ընտրություն են կատարում պետության օգտին, քանզի այն խոստանում է մեծ կայունություն (հայտնի է, որ պետական կառույցները մասնավոր ընկերություններից անհամեմատ ավելի հազվադեպ են հաստիքների կրճատում անցկացնում): Այդ պատճառով, ճգնաժամերի շրջանում պետական աշխատանքի համբավը զգալիորեն աճում է:

«Ճգնաժամը եւ ծովահրեշը. ամերիկյան կառավարության զարգացման կրիտիկական դրվագները» գրքի հեղինակ Ռոբերտ Յիթսը նշում է, որ այդ գործընթացների արդյունքը, որպես կանոն, լինում է վարչարարության որակի բարելավումը, ինչը երբեմն հանգեցնում է ողջ պետական ապարատի եւ զինված ուժերի գործունեության դրական փոփոխությունների: Սակայն այս փոփոխությունները չնչին են, իսկ դրանց համար հասարակությունը ստիպված է թանկ վճարել: Յիթսի կարծիքով, բանն այն է, որ ճգնաժամերի ժամանակ մարդիկ հակված են ավելի վստահել իշխանությանն ու ենթադրել, թե չինովնիկները գործում են առավել արդյունավետ, քան տեղի է ունենում իրականում: Ընդ

որում, տաղանդավոր չինովնիկները, առաջին հերթին, հաջողությամբ լուծում են զուտ վարչարարական խնդիրներ. ճգնաժամերին իշխանական կառույցների չափերը շարունակ աճում են (ԱՄՆ պատմության մեջ դեռ երբեք նրանց չափերը չեն վերադարձել մինչճգնաժամային վիճակին)` այնպես, ինչպես նրանց լիազորությունները: Այսպիսով, տարօրինակ է, բայց երկարաժամկետ հեռանկարում տաղանդների հոսքը դեպի իշխանություն սոսկ օժանդակում է իշխանության դեգրադացմանը:

Նմանատիպ փոխակերպությունները տեղի են ունեցել ճգնաժամ ապրած եւ այլ պետություններում: Օրինակ` Ռազմավարական եւ միջազգային հետազոտությունների կենտրոնի ուսումնասիրությունը նվիրված էր Ինդոնեզիայի պետական կառավարման որակի վրա ֆինանսական ճգնաժամի ազդեցությանը: Այդ ճգնաժամը բերեց իշխանությունից գեներալ Սուխարտոյի հեռացման, որը 1966–1998թթ. անփոփոխ ղեկավարում էր երկիրը, եւ առաջին ժողովրդավարական ընտրությունների անցկացման: Երկար ժամանակից հետո, առաջին անգամ, իշխանություն մուտք գործեցին բիզնեսի ոլորտի հայրենասիրաբար տրամադրված բազում արհեստավարժ կառավարիչներ: Ինդոնեզական պետական կառավարման որակի գնահատման ժամանակ օգտագործվեցին Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) համապատասխան ցուցանիշները. համեմատվեցին միջճգնաժամային 1996 եւ հետճգնաժամային 2005 թվականները: Ինչպես պարզվեց, 2005թ. ցուցանիշը, գործնականում, բոլոր առումներով ավելի վատն էր, ոչ մեծ առաջընթաց գրանցվել էր միայն կոռուպցիայի դեմ պայքարում եւ օրենքի իշխանության ապահովման գործում: Ավելին, ճգնաժամի ժամանակ երկրում իշխանության կենտրոնացման մակարդակն իջել էր, իսկ նրա ավարտից հետո` կրկին վերադարձել Սուխարտոյի դարաշրջանի մակարդակին:

Տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում պետական ինստիտուտները հաճախ լինում են առավել կոռումպացված, ինչը դառնում է տնտեսության վրա նրանց ազդեցության աճի բնական հետեւանք: Հաճախ հենց չինովնիկներից է կախված առետրային կառույցների ապագան. օրինակ` պետական պատվերների

բաշխումը կամ ֆինանսական օգնության հատկացումը: Դա ստեղծում է սնուցող միջավայր կոռուպցիայի համար: Առաջին ահազանգերն արդեն հնչել են. 2009թ. սկզբին «Transparency International» ազդեցիկ հասարակական կազմակերպությունը զգուշացրեց ողջ աշխարհում կոռուպցիայի հնարավոր աճի մասին:

Տնտեսական ճգնաժամի եւս մեկ դրսեւորում է զինվորական ծառայության ժողովրդականության աճն այն պետություններում, որտեղ բանակը փոխադրվել է արհեստավարժության ռեյսերի վրա: Երիտասարդ մարդիկ, որոնց մոտ փոքր են քաղաքացիական կյանքում դրսեւորվելու հնարավորությունները, մեծ հաճույքով են բանակի հետ կնքում պայմանագրեր: Օրինակ՝ 2008թ. վերջին երեք ամիսներին ԱՄՆ բանակը հինգ տարիների ընթացքում առաջին անգամ գերակատարեց զորակոչիկների հավաքագրման պլանը:

Ներկայիս տնտեսական ճգնաժամը նաեւ բացասական ազդեցություն է թողնում բնապահպանական քաղաքականության (օրինակ՝ գլոբալ տաքացման դեմ պայքարի եւ այլընտրանքային էներգետիկայի զարգացման) վրա: Օրինակ՝ «Worldwatch» հետազոտական ինստիտուտը կանխատեսում է, որ ճգնաժամը կհանգեցնի «ջերմոցային գազերի» արտանետումների քանակի էական նվազման, որոնք օժանդակում են գլոբալ տաքացմանը: Այն կապված է արդյունաբերական արտադրության ծավալների կրճատման եւ ավտոմոբիլային վառելիքի սպառման նվազման հետ: Այս փաստը, ինչպես նաեւ միջազգային ընկերակցության եւ շատ պետությունների ղեկավարությունների առաջնայնությունների տեղաշարժը, տաքացման դեմ պայքարը դարձնում են պակաս կարեւոր գործ, որն անխուսափելիորեն կանդրադառնա համապատասխան հետազոտությունների ու ծրագրերի ֆինանսավորման ծավալների վրա: Համանման պատմություն տեղի ունեցավ այլընտրանքային էներգետիկայի զարգացման հետ. ճգնաժամը բերեց նավթի կտրուկ գնազրկման, որի պատճառով ավտոմոբիլային բիովառելիքը (սպիրտ, բուսական յուղ եւ այլն) բենզինից թանկ ստացվեց, ինչը նրա արտադրությունը դարձնում է ոչ շահավետ:

2009թ. սկզբին ԱՄՆ Շրջակա միջավայրի պաշտպանության գործակալությունն ուշադրություն դարձրեց եւս մեկ տազնապալի փաստի վրա. հունքի համաշխարհային գների անկումն անշահութաբեր դարձրեց աղբի վերամշակումը: Օրինակ՝ 2008թ. դեկտեմբերին մակուլատուրայի մեկ տոննայի գինն ընկավ մինչեւ 25 դոլար (2007թ. դեկտեմբերի 105 դոլարի դիմաց): Արդյունքում՝ ընկերությունները, որոնք վերամշակում են աղբը, կրում են լուրջ վնասներ եւ նախընտրում են պարզապես պահեստավորել այն: ԱՄՆ տնտեսական ճգնաժամերի պատմությունը ցույց է տալիս, որ դա ավանդական երեւոյթ է: Պատմաբան Կառլ Ցիմրինգը «Կամիսիկ գումար ձեր աղբի համար. աղբի վերամշակումն Ամերիկայում» գրքում բերում է նմանատիպ բազմաթիվ օրինակներ: Այսպես, 1873թ. ճգնաժամին, մեկ տարուց էլ պակաս ժամանակաընթացքում, մետաղի ջարդոնի գինն ընկավ երկու անգամ, ինչը հանգեցրեց հարյուրավոր ընկերությունների սնանկացման, որոնք զբաղվում էին թափոնների հավաքմամբ, տեսակավորմամբ ու վերամշակմամբ: Համանման պատմություն տեղի ունեցավ Մեծ դեպրեսիայի ժամանակ. չորս տարվա ընթացքում (1929–1933թթ.) այդ շուկայի ծավալները նվազեցին տասն անգամ, որի շնորհիվ ԱՄՆ խոշոր քաղաքների մերձակայքերը վերածվեցին վիթխարի աղբանոցների:

Հետեւանքները հանրության համար

Յուրաքանչյուր տնտեսական ճգնաժամ հանգեցնում է մարդկանց կենսակերպի եւ աշխարհընկալման փոփոխության: Երբեմն այդ փոփոխությունները կարճաժամկետ են եւ նվազ նշանակալից, երբեմն՝ չափազանց էական ու երկարաժամկետ:

Ամերիկյան Առողջապահության համակարգի փոփոխությունների ուսումնասիրության կենտրոնի տվյալներով, 2008թ. վերջին ամերիկացիների գրեթե 20 տոկոսը բժշկական հաշիվների վճարման հետ կապված դժվարություններ կրեց: Արդյունքում՝ նրանք սահմանափակեցին իրենց կողմից ընդունվող դեղամիջոցների քանակը, սկսեցին բժիշկներին դիմել սոսկ ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում: Կենտրոնը կանխատեսում է, որ

ճգնաժամի խորացմանը զուգընթաց, այդ միտումները կարող են միայն սաստկանալ: Միաժամանակ, ԱՄՆ առողջապահության նախարարությունը հայտարարեց, որ 2008թ. Միացյալ Նահանգների հոսպիտալները նկատելիորեն քիչ են անցկացրել բուժական գործողություններ եւ «ոչ պարտադիր» վիրահատություններ: ԱՄՆ ճգնաժամի ալիքի վրա սկսեցին քիչ կատարել նաեւ տեսողության լազերային շտկման ու կոսմետիկ վիրահատություններ:

Նման իրավիճակ ստեղծվում է եւ այլ արդյունաբերական զարգացած պետություններում: Օրինակ՝ Սեուլի ազգային համալսարանի ու ՀԲ համատեղ ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ Հարավ. Կորեայի բնակիչները (հատկապես միջին եւ ցածր ապահովության ընտանիքները) ճգնաժամի ազդեցության տակ հիմնովին կրճատել են իրենց բժշկական ծախսերը: Առաջին հերթին, նրանք նախընտրում են տնտեսել բուժ. մասնագետների այցելությունների վրա:

Տնտեսական խնդիրների հետեւանքներից է կրոնի ժողովրդականության աճը: Օրինակ՝ Տեխասի համալսարանի հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ ԱՄՆ-ում 1968–2004թթ. տեղի ունեցած տնտեսական ճգնաժամերի ողջ ժամանակահատվածում բողոքական եկեղեցիների ծխականների թվաքանակը զգալիորեն ավելացել է: Սակայն կան նաեւ հակառակ տվյալներ. օրինակ՝ Տնտեսական եւ զարգացման ռեսուրսների հետազոտման կենտրոնը վերլուծեց ասիական տնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը Թաիլանդի, Հարավ. Կորեայի եւ Ֆիլիպինների հասարակության վրա: Ինչպես պարզվեց, տնտեսական դժվարությունների ժամանակ մարդիկ սկսել են զգալիորեն հազվադեպ հաճախել եկեղեցի, մզկիթ ու տաճար եւ անգամ քիչ աղոթել: Պատճառը պարզ էր. այդ երկրների շատ բնակիչներ փորձել էին աշխատել երկու եւ ավելի աշխատավայրում, էժան մթերքի ու ապրանքի հայթայթման վրա շատ ժամանակ էին վատնել եւ այլն, ինչը կրճատել էր այն ժամանակը, որը նրանք կարող էին տրամադրել հոգեւոր կյանքին:

Ճգնաժամը, որպես կանոն, հանգեցնում է ռեստորանների, բարերի ու սրճարանների (որտեղ ալկոհոլ է վաճառվում) ժողովրդականության նվազմանը, բայց այն ամենեւին էլ չի նպաստում սթափությանը: Սպիրտային օգտագործողները սկսում

են խանութներից գնել առավել էժանագին խմիչքները՝ նախընտրելով դրանց ամենաէժան տեսակները: Ընդ որում, մարդիկ ավելի շատ են խմում, որպեսզի հանեն սթրեսը եւ տրվեն մոռացության: Շատ են սկսում խմել եւ այն մարդիկ, որոնք մինչ դժվար ժամանակների գալը չեն հրապուրվել «ժամանցի» այդ տեսակով:

Այս ֆենոմենը գործնականում նկատվել է աշխարհի բոլոր ոչ մուսուլմանական երկրներում: Օրինակ՝ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունը 2004թ. հրապարակեց Արգենտինայի ուսումնասիրության արդյունքները, որը դրանից քիչ առաջ ապրել էր խոշորամասշտաբ ֆինանսական ճգնաժամ: Ճգնաժամի առաջին տարում հաճախումը հասարակական սննդի հիմնարկություններ, որտեղ ալկոհոլ էր վաճառվում, նվազել էր ավելի քան 25 տոկոսով, իսկ գինու խանութներում վաճառքն ավելացել էր 32 տոկոսով: Նման բան տեղի է ունենում եւ այսօր: Օրինակ՝ «Brown-Forman» կորպորացիան, որն արտադրում է այնպիսի խմիչքներ, ինչպիսիք են «Jack Daniels» վիսկին եւ «Finlandia» օղին, 2009թ. սկզբին հայտարարեց վաճառքի կայուն աճի մասին:

Հանցագործության մակարդակի աճի եւ տնտեսական վայրիվերումների միջեւ կապը միանշանակորեն ապացուցված չէ, թեեւ կան շատ գիտնականներ, որոնք համոզված են, որ այն լիովին իրական է: Օրինակ՝ Հետաքննությունների դաշնային բյուրոյի բազմամյա վիճակագրությունը միանշանակ կերպով ցույց է տալիս, որ ֆինանսական ճգնաժամերին զգալիորեն աճում է խարդախությունների թիվը: Հիպոթեքային ակտիվների ինստիտուտի ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ 2008թ. ԱՄՆ-ում հիպոթեքի հետ կապված խարդախությունների թիվն աճել է 45 տոկոսով: Միաժամանակ, աճում է բռնության (այդ թվում նաեւ ընտանեկան) մակարդակը: ԱՄՆ Արդարադատության ազգային ինստիտուտի տվյալներով՝ նմանօրինակ հանցագործների թիվը հատկապես կտրուկ աճում է այն ընտանիքներում եւ շրջաններում, որոնք անհամեմատ ավելի են տուժել գործազրկությունից ու եկամուտի նվազումից:

Այս առումով, հատկանշական է Նյու Յորքի պատմությունը: 1970-ական թվականներին այդ մեգապոլիսում հանցագործության

բումն աճը համընկավ ԱՄՆ խոշորամասշտաբ ճգնաժամի հետ: Ուղլ Սթրիթի ընկերությունները կրեցին կորուստներ, նրանցից ստացվող հարկային մուտքերը նվազեցին, ինչը հանգեցրեց նրան, որ քաղաքապետարանը ստիպված եղավ կրճատել ոստիկանների թիվը եւ չքավորների համար նախատեսված սոցիալական ծրագրերը: Դա բերեց նրան, որ Նյու Յորքում ապրելը դարձավ տհաճ ու վտանգավոր. քաղաքը լքեցին մեկ միլիոնից ավելի մարդ, հիմնականում՝ միջին խավի ներկայացուցիչները: Այն ժամանակ տարածված կարծիք կար (որը, բարեբախտաբար, կեղծ դուրս եկավ), թե Նյու Յորքը մեռնում է:

Տնտեսական ճգնաժամը նաեւ օժանդակում է նրան, որ կազմակերպված հանցագործությունը օրինական բիզնես-կառույցների վրա վերահսկողություն հաստատելու հնարավորություն ստանա: Այսպես, Հանցագործության եւ արդարադատության հարցերով ՄԱԿ միջտարածաշրջանային գիտահետազոտական ինստիտուտը պարզել է, որ կազմակերպված հանցագործ խմբավորումները, որոնցից շատերը կապված են թմրանյութերի առևտրի հետ, այսօր գնում են արժեթղթերի մեծ փաթեթներ ու խնդրահարույց բանկերում կատարում զգալի ֆինանսական ներարկումներ:

Ավանդաբար, տնտեսական ճգնաժամը հանգեցնում է զբոսաշրջիկների թվի կրճատման: Տրամաբանությունն այստեղ բավական պարզ է. եկամուտների նվազման եւ գործազրկության աճի դեպքում մարդկանց մոտ քիչ ազատ գումար է մնում, որը նրանք կարող են ծախսել հանգստի ու զվարճանքների վրա: Սակայն այս կախվածությունը բացարձակ չէ: Օրինակ՝ Քվինսլենդի համալսարանը վերլուծել է 1990-ական թվականների վերջի ասիական ճգնաժամի հետեւանքները միջազգային զբոսաշրջության տեղական արդյունաբերության վրա: Ինչպես պարզվեց, այդ երկրներ այցելած արտասահմանյան զբոսաշրջիկների թիվն իրոք կրճատվել է, բայց այն պետություններում, որոնք դեվալվացրել են իրենց ազգային արժույթը, կտրուկ անկում չի նկատվել, իսկ շուկայի վերականգնումը սկսել է անսպասելիորեն շուտ:

Արտասահմանյան Կրթության ինստիտուտի տվյալները ցույց են տալիս, որ տնտեսական ճգնաժամերին էականորեն

նվազում է արտերկրի բուհերում ուսման մեկնող ուսանողների թիվը: Որպես կանոն, նրանք նախընտրում են առավել հասանելի այլընտրանքներ իրենց մոտ՝ հայրենիքում: Վերջին ամիսներին նաեւ հայտնվեցին լուրեր, որոնք ցույց են տալիս, որ այդ գործընթացն սկսվել է արտասահման ուսման մեկնող երիտասարդների թվաքանակի կտրուկ նվազման մասին արդեն հայտնել են Հարավ. Կորեայի եւ Մալայզիայի իշխանությունները:

Բերկլիի համալսարանի տնտեսագետների ուսումնասիրությունը թույլ տվեց հետեւություն անել, որ տնտեսական ճգնաժամերը հնարավորություն են տալիս դաստիարակել առավել գիտակից սերունդ: Այդ ուսումնասիրության շրջանակներում վերլուծության ենթարկվեցին այն ամերիկացիների մասին տվյալները, որոնց մանկությունը համընկել է Մեծ դեպրեսիայի ժամանակաշրջանին: Ինչպես պարզվեց, այդ մարդկանց մոտ կյանքի հանդեպ վերաբերմունքը տարբերվում է իրենց ծնողների եւ զավակների պահվածքից: «Դեպրեսացված» ամերիկացիներն ավելի հաճախ են հակված ֆինանսական ռիսկերից խուսափելուն (օրինակ՝ նրանք հազվադեպ են կուլ տալիս առավել խաբուսիկ առաջարկությունների խայծը), բայց հաճախակի են գումարներ ներդնում արժեթղթերի շուկայում, այլ ոչ թե դրանք պահում խնայատուփերում:

Washington ProFile

27.02.2009

«Հանրապետական», 2009, ք. 3

«ԱՇԽԱՐՀԸ ԴԱՐՁԵԼ Է ԱՌԱՎԵԼ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ»

Սթիվեն Քոհեն

Սթիվեն Քոհեն – ամերիկյան պատմաբան եւ քաղաքագետ, Նյու Յորքի համալսարանի պրոֆեսոր, զբաղվում է Ռուսաստանի վերաբերյալ հետազոտություններով: 2009թ. պարգևատրվել է ՌԴ «Բարեկամության» շքանշանով:

Ստորել ներկայացնում ենք հատվածներ «Washington ProFile» հանդեսին Ս.Քոհենի տված հարցազրույցից:

Հարց – Այս տասնամյակի սկզբին ամերիկա-ռուսական հարաբերությունների վերաբերյալ եղան բազում լավատեսական կանխատեսումներ: Խոսում էին «ԱՄՆ–Ռուսաստան ռազմավարական գործընկերության» մասին: Սակայն, արդյունքում, տասնամյակի վերջին Մոսկվայի եւ Վաշինգտոնի միջեւ հարաբերությունները հայտնվեցին խոր ճգնաժամի մեջ: Ի՞նչ տեղի ունեցավ:

Պատ. – Դա շատ կարելու հարց է, որն ԱՄՆ-ում հաճախ է առաջադրվել, հատկապես վերջին տարիներին: Բայց ԱՄՆ-ում դրան սոսկ մեկ պատասխան է տրվում: Այն հնչում է այսպես. 1990-ական թվականներին նախագահներ Քլինթոնն ու Ելցինը ստեղծեցին ռուս-ամերիկյան գործընկերություն եւ հաստատեցին բարեկամություն. այն ժամանակ ամեն ինչ հիանալի էր: Ապա Ռուսաստանում իշխանության եկավ Վլադիմիր Պուտինը եւ խորտակեց ամեն ինչ: Եվ դա սխալ պատասխան է, քանզի այն խնդրի մի մասն է, որն ի հայտ է եկել դեռ Պուտինի ու Ջորջ Բուշ-կրտսերի իշխանության գալուց առաջ:

Մեր երկու պետությունների հարաբերությունները 1990-ական թվականներին լրջորեն վնասվեցին, քանզի Քլինթոնի վարչակազմը նախընտրեց Ռուսաստանին վերաբերվել ոչ իբրեւ հավասար գործընկերոջ, այլ որպես պարտված տերության: Տրամաբանությունը հետեւյալն էր. Ռուսաստանը պարտվել է «սառը պատերազմը», իսկ Ամերիկան՝ հաղթել: Հետեւաբար,

Ռուսաստանը գտնվում է Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ճապոնիայի ու Քերմանիայի մակարդակին: Արդյունքում՝ Վաշինգտոնը համոզված էր իր իրավունքի մեջ՝ Ռուսաստանին թելադրելու այն, թե ինչ անի ներքին քաղաքականության եւ տնտեսության ոլորտում, եւ այն բանում, որ արտաքին քաղաքական ասպարեզում ռուսական շահերը պետք է նույնական լինեն ամերիկյանին: Այսինքն՝ խնդիրը ծագել է գրեթե 20 տարի առաջ, եւ ահա ինչու այն այդչափ լուրջ է:

Ցավալի է, որ երբ հնարավորություն առաջացավ ձերբազատվել 1990-ականների վատ ժառանգությունից եւ խաղն սկսել «մաքուր էջից», այդ հնարավորությունը չօգտագործվեց եւ, դեռ ավելին, իրավիճակը բարդացավ: ԱՄՆ-ի վրա 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի գրոհից հետո Կրեմլը, որտեղ այն ժամանակ աշխատում էր Պուտինը, աֆղանական «Թալիբանի» դեմ պայքարում ԱՄՆ-ին ավելի օգնեց, քան աշխարհի ցանկացած այլ պետություն, քան ՆԱՏՕ-ի ցանկացած երկիր: Ռուսաստանն ԱՄՆ-ին ապահովում էր հետախուզական տեղեկատվությամբ, թույլատրում օգտագործել իր օդային տարածքը, ինչը հնարավոր դարձրեց Կենտրոնական Ասիայում ռազմակայանների տեղակայումը: Առավել եւս, Ռուսաստանն անգամ ԱՄՆ տնօրինությանը հանձնեց իր կողմից սատարվող Աֆղանստանի «Յուլիսային դաշինքի» մարտական ուժերը, որի շնորհիվ ամերիկացիների բազմաթիվ կյանքեր փրկվեցին:

Պուտինը բանականորեն կարծում էր, թե այդ ամենից հետո Միացյալ Նահանգների հետ հարաբերությունները կանցնեն իրական եւ հավասար գործընկերության մակարդակի: Սակայն Ռուսաստանն ի՞նչ ստացավ, երբ «Թալիբանը» հեռացվեց իշխանությունից: Ռուսաստանը հանվեց այն պետությունների ցանկից, որոնք զբաղվում էին Աֆղանստանի քաղաքական կառուցվածքով: ԱՄՆ-ը ցանկացավ Կենտրոնական Ասիայում ունենալ մշտական ռազմակայաններ, թեւ նախապես հայտարարել էր, որ այդ կայանները լինելու են միայն ժամանակավոր: ԱՄՆ-ը միակողմանիորեն դուրս եկավ Յակահիրթիային պաշտպանության մասին պայմանագրից, որը Ռուսաստանը համարում էր միջուկային անվտանգության հիմքը: Ավելին, գնալով Բլինթոնի

հետքերով, Բուշի վարչակազմը ՆԱՏՕ-ն էլ ավելի մոտեցրեց ռուսական սահմաններին:

Հետագայում Պուտինն ասաց, որ Ռուսաստանին դավաճանեցին ու խաբեցին. եւ դա չափազանց կարելոր հայտարարություն էր: Երբ 2009թ. սկզբին նախագահ Մեդվեդեւը ժամանեց Վաշինգտոն, նա մասնակցեց Արտաքին հարաբերությունների խորհրդի փորձագետների (Մադլեն Օլբրայթի գլխավորությամբ) հետ հանդիպմանը: Մեդվեդեւը կրկնեց այդ նույն միտքը եւ ասաց, որ ԱՄՆ-ը 2001թ. սեպտեմբերի 11-ից հետո բաց թողեց Ռուսաստանի հետ գործընկերության հաստատման հնարավորությունը:

Հարց – Հաճախ պնդում են, թե Ռուսաստանի նկատմամբ ԱՄՆ քաղաքականությունը մեծ չափով պայմանավորված է Ռուսաստանում հարգի հակամերիկյան տրամադրություններով, որոնք հաճախակիորեն հրահրում են ռուսական պետության կողմից վերահսկվող ՁԼՄ-ները: Սեփական բնակչության այդքան լուրջ գաղափարախոսական մշակումից հետո Ռուսաստանն ընդունա՞կ է, արդյոք, սեղմել «բեռնաթափման» կոճակը:

Պատ. – Կրեմլի եւ այլ պաշտոնական անձանց աջակցությամբ, ռուսական հեռուստաալիքները պարբերաբար ցուցադրում են ծրագրեր, որոնցում Ամերիկյան ներկայացվում է բացասական լույսի ներքո: Սակայն Ռուսաստանի բազմաթիվ բացասական պատկերներ հանդիպում են նաեւ ամերիկյան ՁԼՄ-ներում, TV-ներում եւ կինոֆիլմերում: Այսինքն՝ նույն բանը երկու երկրներում էլ տեղի է ունենում:

1990-ականների սկզբին, երբ ԽՍՀՄ-ը դադարեցրել էր իր գոյությունը, ԱՄՆ-ում ընդունված էր համարել, որ ռուսների երիտասարդ սերունդը մեր բնական դաշնակիցն է, որովհետեւ նրանք հանդես են գալու հանուն ժողովրդավարության եւ ազատ շուկայի, միևնույն ժամանակում սերունդը բնական դաշնակից չի հանդիսանում: Սակայն 1990-ական թվականների վերջին ռուս երիտասարդության շրջանում հակամերիկյան տրամադրությունները գործնականում նույնքան հզոր էին, որքան Ռուսաստանի մյուս սերունդների մեջ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ 1990-ականների տնտեսական ճգնաժամը, որը հարվածեց յուրաքանչյուրին,

արդարացիորեն կամ անարդարացիորեն զուգորդվում էր Սոսկվային տրված ամերիկյան խորհուրդների հետ: Կամ վերցնենք 1999թ. Սերբիայի ռմբահարումները: Երիտասարդ մարդիկ դրանց վրդովմունքով արծագանքեցին՝ ճիշտ այնպես, ինչպես տարեցները: Այլ խոսքերով՝ բոլոր երկրներում էլ սերունդների կոնֆլիկտն առկա է, բայց այն մի շարք հիմնարար հարցերում, ինչպիսին են ազգային հպարտությունը, ազգայնականությունը եւ այլն, բացակայում է:

Եթե ԱՄՆ-ը փոխի իր քաղաքականությունը, ապա երիտասարդ ռուսներն ավելի՞ լավ կվերաբերվեն նրա հետ: Պատասխանը մասնակի դրական է: Արդյունքը կախված է երեք գործոններից: Առաջին. ԱՄՆ քաղաքականության մեջ նմանատիպ փոփոխությունների էության ու մասշտաբի հանդեպ ես առանձնակի լավատես չեմ: Երկրորդ. շատ բան կախված է Կրեմլի մեղիա քաղաքականությունից: Սա շատ կարեւոր է: Ես հատուկ ընդգծում եմ TV-ների նշանակությունը, քանզի ռուսների 85 տոկոսը, այնպես, ինչպես եւ ամերիկացիները, նորություններն ստանում են TV-ներից, այլ ոչ թե թերթերից:

Երրորդ գործոնը եւս չափազանց լուրջ է: Ամենուրեք, ուր մարդիկ բախվում են տնտեսական ճգնաժամին, նրանք փորձում են կողքից «քավության նոխազ» գտնել: Դա տեղի է ունենում ոչ միայն Ռուսաստանում եւ ԱՄՆ-ում. այն գոյություն է ունեցել միշտ եւ ամենուր: Այսինքն՝ երբ Ռուսաստանի վարչապետ Պուտինն ասում է, թե Ռուսաստանի տնտեսական ճգնաժամը ծնվել է ԱՄՆ-ում, ապա նա միակ մարդը չէ, որ հավատում է դրան: Դետեւաբար, ամերիկյան բանջարանոց է թռչում հերթական քարը, եւ ռուսներն արծագանքում են դրան: Սակայն ԱՄՆ-ում եւս՝ այն չափով, որքանով տնտեսական ճգնաժամը հարվածում է երկրի բնակիչներին, նրանք դառնում են շրջապատող աշխարհի նկատմամբ առավել բացասական տրամադրված:

Հարց – Ներկայիս տնտեսական ճգնաժամն ինչպիսի՞ ազդեցություն կունենա Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի միջեւ ուժերի ապագա հաշվեկշռի վրա:

Պատ. – Ես համոզված եմ, որ այն, իր ողջ նշանակությամբ հանդերձ, սուկ երկրորդական գործոն է: ԱՄՆ-ում լայն տարած-

ված է այն համոզմունքը, թե ճգնաժամի արդյունքում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականությունը լինելու է առավել համաձայնողական, առավել զիջողական եւ պակաս նպատակասլաց: Ինձ թվում է, որ դա կեղծ պատկերացում է: Այսօր ռուսական արտաքին քաղաքականությունն անդրադարձն է նրա, ինչ տեղի ունեցավ 1990-ական թվականներին եւ 2001թ. սեպտեմբերի 11-ից հետո: Միայն Ռուսաստանի նկատմամբ ամերիկյան քաղաքականության արմատական փոփոխությունները կբերեն ԱՄՆ-ի հանդեպ ռուսական քաղաքականության հիմնարար փոփոխությունների: Ռուսական քաղաքական վերնախավն անհրաժեշտության դեպքում մինչեւ վերջին ռուբլին կծախսի, որպեսզի պաշտպանի այն, ինչն իրեն թվում է որպես արտերկրում ռուսական ազգային շահ: Սովորաբար, ամեն ինչի համար վճարում են հասարակ ռուսները, բայց ինձ չի թվում, թե ճգնաժամը կփոխի ռուսական արտաքին քաղաքականությունը:

Սակայն մի խնդիր Ռուսաստանին դժվար կլինի լուծել՝ արդիականացնել իր զինված ուժերը, որին կոչ է անում նախագահ Մեդվեդեւը: Սա շատ թանկ զբաղմունք է, եւ այնքան ժամանակ, քանի դեռ նավթի գներն էականորեն չեն աճել, պետությունը զոււար քիչ կունենա: Թերեւս Կրեմլը կշարունակի արդիականացումը երկու պատճառով՝ ռուսական սահմաններին ՆԱՏՕ-ի մոտեցման եւ 2008թ. օգոստոսին Վրաստանում կատարվածի:

Ենթադրվում է, որ տնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը գերազնահատվում է: Փաստորեն, ճգնաժամն ավելի շատ ազդում է ԱՄՆ, քան Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության վրա: ԱՄՆ-ը վարում է երկու պատերազմ՝ Իրաքում եւ Աֆղանստանում: Նախագահ Օբաման հայտարարեց, որ ինքը դուրս է բերելու ամերիկյան զորքերն Իրաքից, սակայն ես վստահ չեմ, թե նման բան տեղի կունենա՝ առնվազն այն չափով եւ այն գրաֆիկով, որը խոստացվում է: ԱՄՆ-ը ավելի եւ ավելի է խրվում Աֆղանստանի գործերում: Պատերազմն այդ երկրում անհնար է հաղթել ու լինելու է շատ թանկ հաճույք, եւ Ռուսաստանն այդ մասին անհամեմատ ավելի գիտի, քան մյուսները:

ԱՄՆ-ին պարզապես չեն բավականացնում զորքերը, եւ դա, ինչպես ինձ թվում է, ազդում է ամերիկյան դիվանագիտության վրա: Լինելով նախագահի թեկնածու՝ Բարաք Օբաման ամե-

րիկյան դիվանագիտական պատմության մեջ նոր դարաշրջանի սկսման կոչ արեց, ինչը ես հակված եմ այս կերպ մեկնաբանել. ամենաշատը հենվել բանակցությունների եւ ամենաքիչը՝ ռազմական հզորության վրա: Սա լավ երեւույթ է, ու եթե տնտեսական ճգնաժամը դրականորեն ազդի նման դիվանագիտության վրա, դա նույնպես լավ է: Հույս կա, որ Կրեմլը դրան համարժեք կերպով կարձագանքի:

Չարդ – Հանրահայտ կարծիք է, թե Ռուսաստանը դավանում է նեոիմպերիալիստական գաղափարախոսություն, ինչն առանձնակիորեն դրսևորվում է հետխորհրդային պետությունների նկատմամբ քաղաքականության մեջ: Այդ մասին Դուբ ի՞նչ եք մտածում:

Պատ. – Դա չափազանց կարելոր հարց է եւ, հնարավոր է, ամենակարելոր հարցը ամերիկա-ռուսական հարաբերություններում: Այն նախկին խորհրդային հանրապետությունների եւ, հատկապես, Ուկրաինայի ու Վրաստանի հարցն է: Ես չեմ հավատում, թե ամերիկա-ռուսական հարաբերություններում ինչ-որ հիմնավոր դրական փոփոխություն կլինի, եւ այնքան ժամանակ, քանի դեռ Կրեմլը չի համոզվել, որ Վաշինգտոնն այլեւս չի փորձում Ուկրաինան եւ Վրաստանը դարձնել ՆԱՏՕ-ի անդամներ, իրական գործընկերություն հնարավոր չէ:

Այստեղ առկա է ընկալումների բախում: Մոսկվան ՆԱՏՕ-ի էքսպանսիան համարում է ամերիկյան իմպերիալիզմ, իսկ Վաշինգտոնը Հյուսիսատլանտյան դաշինքի այդ ընդարձակմանը Մոսկվայի բացասական արձագանքն է ընկալում իբրեւ իմպերիալիզմ: Սակայն ի՞նչ է նշանակում «իմպերիալիզմ» հասկացությունը: Ռուսաստանի վերաբերյալ ես գտնում եմ, որ ցանկացած մեծ տերություն, եւ, ընդհանրապես, ցանկացած երկիր ունի սեփական սահմանների անվտանգության իրավունք: Ուստի ոչ ոք չպիտի զարմանա, որ Ռուսաստանին վրդովեցրել է 1990-ական թվականներին նախաձեռնված դեպի արեւելք ՆԱՏՕ-ի ընդարձակումը:

Եթե խոսքը պարզապես Վրաստանում եւ Ուկրաինայում քաղաքական ազդեցության համար մրցակցության մասին է՝ առանց որեւէ խոսակցության ՆԱՏՕ-ին նրանց անդամակցության

վերաբերյալ, ապա դա միանգամայն այլ նյութ է: Սակայն ՆԱՏՕ-ի ընդարձակումը ռազմականացրեց Վրաստանի եւ Ուկրաինայի համար մրցակցությունն ու դարձավ 2008թ. օգոստոսյան պատերազմի պատճառներից մեկը: Այսօր այն աշխարհի ամենավտանգավոր շրջաններից է: Այո, այդ պատերազմը ռուս-վրացական էր, բայց այն նաեւ ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ միջնորդավորված պատերազմ էր: Մարդիկ պետք է այդ մասին մտածեն:

«Սառը պատերազմի» ժամանակ ԽՍՀՄ-ի եւ ԱՄՆ-ի միջեւ եղան միջնորդավորված պատերազմներ Աֆրիկայում, ուր մենք սատարում էինք մի կողմին, իսկ Մոսկվան՝ մյուս: Նույնը տեղի ունեցավ նաեւ Աֆղանստանում, որտեղ ԱՄՆ-ը աջակցում էր աֆղաններին, որոնք կռվում էին խորհրդային բռնազավթման դեմ: Ռուսաստանը միջուկային տերություն է, եւ մենք էլ միջուկային տերություն ենք: «Սառը պատերազմի» ժամանակներում անհնար էր, որ կոնֆլիկտը տեղի ունենար ամերիկյան կամ խորհրդային սահմանների մոտ: Այսօր դա տեղի է ունեցել: Եղել է հաղորդագրություն (չգիտեմ՝ ճշմարտացի, թե ոչ), որ երբ սկսվել է պատերազմը Չարավ. Օսիայում, Մոսկվան հրթիռային արձակման կայանքները (ոչ միջուկային մարտազլիկները) տեղափոխել է Չարավ. Օսիա, քանզի անհանգստացել է, թե ՆԱՏՕ-ն կմիջամտի կոնֆլիկտին:

Եթե բոլորը տեղի է ունեցել հենց այդպես, ապա խորհեք, թե այդ ամենն ինչ վտանգավոր է: Սպառնալիքի մակարդակով՝ այս իրավիճակը մոտ է Կուբայական ճգնաժամին: Դա ցույց է տալիս, որ ներկա պահին որքան վատ են ռուս-ամերիկյան հարաբերությունները եւ ինչու ՆԱՏՕ-ի էքսպանսիան երկու կողմերի համար էլ հիմնական ու առավել կարեւոր խնդիրն է:

Ես արդեն ասացի, որ յուրաքանչյուր պետություն ունի սեփական սահմանների անվտանգությունը հոգալու իրավունք: Դա նշանակում է, որ այդ սահմանների մոտ չպետք է լինեն անցանկալի օտարերկրյա ռազմակայաններ: Հատկապես այն արտերկրյա ուժերի կայանները, որոնց հետ կա պատմական կոնֆլիկտ: Ամերիկյան իմ գործընկերներն ու լրագրողներն ինձ հաճախ հարցնում են. ինչո՞ւ է Ռուսաստանն այդպես նյարդայնորեն արձագանքում Բալթիայի երկրներում կամ Վրաստանում եւ

Ուկրաինայում ՆԱՏՕ-ի կայաններ ստեղծելու հնարավորությանը: Ես նրանց առաջարկում եմ պատկերացնել, որ վաղը Կանադայում ու Մեքսիկայում հայտնվում են ռուսական ռազմակայաններ, իսկ Վենեսուելայում կամ Կուբայում՝ հակահրթիռային պաշտպանության համակարգեր: ԱՄՆ նախագահին անվստահություն կհայտնվի, եթե նա դրանց համարժեք չարձագանքի: Այսինքն՝ ձեզ պատկերացրեք Մոսկվայի տեղը:

Ինչպիսի՞ն կարող է լինել պատասխանը: Անձամբ ես կարծում եմ, որ լուծումը կարող է լինել Վաշինգտոնի եւ Մոսկվայի միջեւ համաձայնագիրը, ըստ որի՝ Ռուսաստանը ստանում է երաշխիքներ, որ իր սահմանների մոտ չեն հայտնվի ՆԱՏՕ-ի կամ Արեւմուտքի այլ երկրների ռազմակայաններ՝ ներառյալ Բալթիայի երկրները, որոնք հանդիսանում են ՆԱՏՕ-ի անդամ, բայց դեռեւս չունեն նման կայաններ, թեւ համապատասխան ծրագրեր կան: Բացի այդ, Ուկրաինան եւ Վրաստանը չպետք է դառնան ՆԱՏՕ-ի անդամ: Փոխարենը՝ Մոսկվան պետք է ճանաչի Ուկրաինայի եւ Վրաստանի լիակատար քաղաքական անկախությունը, ինչը նշանակում է այնտեղ անցկացված ընտրությունների արդյունքների անվերապահ ճանաչում: Այսինքն՝ եթե Ուկրաինան ընտրելու է հակառուս նախագահ, ապա դա վատ է Մոսկվայի համար, սակայն այն չի նշանակելու, թե Ուկրաինան դառնալու է ՆԱՏՕ-ի անդամ: Եվ քանզի Ուկրաինան ու Ռուսաստանը պատմականորեն կապված են, եւ Կիեւը ռուսական էներգակիրների մատակարարումների կարիքն ունի, ամեն ինչ ընթանալու է բնականոն հունով: Այսինքն՝ Ուկրաինան լինելու է ինչ-որ բանով երկրորդ աշխարհամարտից հետո Ֆինլանդիայի նմանատիպը. Ֆինլանդիայում չկան օտարերկրյա ռազմակայաններ, այն պահպանում է ռազմական չեզոքություն: Դա լինելու է քայլ ճիշտ ուղղությամբ: Բայց եթե ռազմականացվեն այդ հարաբերությունները՝ ռազմակայաններ տեղակայելով ռուսական սահմանների մոտ, ապա իրադրությունը դուրս կգա հսկողությունից եւ կդառնա սպառնալից:

Եվ վերջինը: Ռուսաստանին սահմանամերձ բոլոր ոչ մեծ պետությունները, որոնց խոստացված է ՆԱՏՕ-ի անդամություն, Մոսկվայի հետ չեն հաստատում անկախ ու խաղաղ հարաբերություններ, այլ հարվածում են Ռուսաստանի քթին եւ

թաքնվում ԱՄՆ թիկունքում: Այլ խոսքերով, ո՛չ Բալթիայի երկրները, ո՛չ Ուկրաինան եւ Վրաստանը, չունեն շարժառիթ հաստատելու լիակատար դիվանագիտական հարաբերություններ Ռուսաստանի հետ, քանզի համարում են, որ ԱՄՆ-ը եւ ՆԱՏՕ-ն կգան իրենց օգնության՝ անկախ նրանից, թե իրենք ինչ են արել: Հենց այդ պատճառով էլ հարկավոր է հրաժարվել այնպիսի մտածելակերպից, որը կապված է ՆԱՏՕ-ի ընդարձակման հետ:

Հարց – Վաշինգտոնում ընդգծում են, թե ԱՄՆ-ը ոչ ոքի չի պարտադրում մտնել ՆԱՏՕ, իսկ դաշինքի ընդարձակումն այն պատճառով է, որ հետխորհրդային շատ հանրապետություններ նմանատիպ անդամակցությունը համարում են օգտավետ իրենց համար եւ պետք է ունենան ընտրության իրավունք՝ մտնել, թե չմտնել դաշինքի մեջ: Ձեր մեկնաբանությունը:

Պատ. – Հաճախ են ասում, թե ցանկացած երկիր իրավունք ունի ձեռք բերել բարեկամներ կամ փորձել ստեղծել քաղաքական դաշինք ցանկացած պետության հետ, որին կամենում է: Ես լիովին համաձայն եմ դրան: Սակայն երկիրն իրավունք չունի արտաքին ուժ հրավիրել՝ կառուցելու իր տարածքում ռազմակայան, որը սպառնում է հարեւան պետությանը: ՆԱՏՕ-ի էքսպանսիան ռազմականացրել է ԱՄՆ եւ Ռուսաստանի, ԱՄՆ եւ հետխորհրդային պետությունների, Ռուսաստանի եւ մյուս հետխորհրդային հանրապետությունների միջեւ հարաբերությունները: Հարկավոր է կանգնեցնել ՆԱՏՕ-ի էքսպանսիան, վերացնել ռազմական կողմը եւ թույլ տալ նրանց մրցակցել այդ պարադիգմից դուրս: Եթե Մոսկվան ցանկանում է Ուկրաինային արտոնյալ գներով նավթ եւ գազ տալ, եթե Վաշինգտոնը ցանկանում է Ուկրաինային փող տալ, ապա դրանից շահում է Ուկրաինայի ժողովուրդը, որն ավելի լավ կապրի: Այս նույնը ճիշտ է նաեւ Վրաստանի ժողովրդի համար: Սակայն, այնքան ժամանակ, քանի դեռ շարունակվում է ռազմական մրցակցությունը, ամեն ինչի համար այս ժողովուրդներն են վճարելու:

Գլխավորը, որ մենք պիտի հասկանանք՝ այն է, որ ՆԱՏՕ-ն կյանքը դարձնում է պակաս անվտանգ: Երբ Զլինթոնի ժամանակ Ջորջ Քենանն ինացավ դեպի արեւելք ՆԱՏՕ-ի էքսպանսիայի

մասին, նա հայտարարեց, թե դա վատագույն արտաքին քաղաքական սխալն է, որ ԱՄՆ-ը թույլ է տվել «սառը պատերազմից» ի վեր: Քենանը միանգամայն ճիշտ էր: ՆԱՏՕ-ի ընդարձակումը բուլղորին ստիպեց մոռանալ դիվանագիտության մասին եւ փոխարենը հենվել «ռազմականացված» մտածողության ու ռազմակայանների վրա: Արդյունքում՝ աշխարհը դարձել է առավել վտանգավոր, քան «սառը պատերազմի» ժամանակ էր:

Washington ProFile

08.05.2009

«Հանրապետական», 2009, թ. 6

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՄՇՈՒՇՈՏ ԱՊԱԳԱՆ Ապրիլոն Դավիդսոն

Ապրիլոն Դավիդսոն – Մոսկվայի պետական համալսարանի պրոֆեսոր, պատմական գիտությունների դոկտոր, Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի ընդհանուր պատմության ինստիտուտի աֆրիկյան հետազոտությունների կենտրոնի ղեկավար:

Եվրոպայի պատմական հոռետեսությունը

«Ասիան լուսավորեց Եվրոպան, ու Եվրոպան նվաճեց Ասիան: Այժմ Եվրոպան է լուսավորում Ասիան: Կլրկնի⁶, արդյոք, Ասիան նույնը Եվրոպայի նկատմամբ»,–ավելի քան 100 տարի առաջ, 1904թ. մայիսին այսպես է գրել պատմաբան Վասիլի Կյուչենսկին:

Դեռ կես դար ավելի վաղ Ալեքսանդր Գերցենը հավաստում էր, որ Եվրոպան «այլասերվել է»: «Ամեն ինչ արժեզրկվում եւ թոշնում է ուժասպառ հողի վրա. չկան տաղանդներ, չկան ստեղծողներ, չկա մտքի զորություն, չկա կամքի ուժ: Այս աշխարհն ապրել է իր փառքի դարաշրջանը. Շիլլերի ու Գյոթեի ժամանակն անցել է այնպես, ինչպես Ռաֆայելի եւ Միքելանջելոյի ժամանակը, ինչպես Վոլտերի եւ Ռուսոյի ժամանակը, ինչպես Միրաբոյի եւ Դանտոնի ժամանակը: Արդյունաբերության փայլուն դարաշրջանն անցնում է. այն ապրեցինք այնպես, ինչպես արիստոկրատիայի վեհաշուք ժամանակաշրջանը: Բոլորն աղքատանում են՝ չհարստացնելով ոչ ոքի»: Եվ ավարտում է. «Մնա՛ս բարով, հեռացյալ աշխարհ, մնա՛ս բարով, Եվրոպա»:

Հետո, ինչպես հայտնի է, Եվրոպայի մայրամուտն, իր կայսերական մեծությամբ հանդերձ, կանխատեսեցին շատերը: Օսվալդ Շպենգլերն իր սառնասիրտ վերլուծությամբ: Նրա հետեւություններին, ըստ էության, միացան ռուս փիլիսոփաներ Նիկոլայ Բերդյաևը, Յակով Բուկչպանը, Ֆյոդոր Ստեպունը, Սեմյոն Ֆրանկը, ընդ որում՝ արտահայտելով անհուսալի կսկիծ:

Նրանք Շպենգլերի «Եվրոպայի մայրամուտը» գրքին նվիրեցին հոդվածների ժողովածու եւ նրան կոչեցին «խիզախ մարգարե»։ Ստեպոսն այսպես բնութագրեց Շպենգլերի աշխատանքը. «Նրա մարգարեության բովանդակությունը եվրոպական մշակույթի վախճանն է։ Կանցնեն քիչ հարյուրամյակներ, ու երկրագնդի վրա չի մնա ոչ մի գերմանացի, անգլիացի եւ ֆրանսիացի, ինչպես Զուստինիանոսի ժամանակ չկար այլևս ոչ մի հռոմեացի»։

Ստեպոսնը հատկապես առանձնացրեց Շպենգլերի հետեւյալ խոսքերը. «Մահանալով՝ անտիկ աշխարհը չէր իմանում, որ ինքը մահանում է, եւ, ուստի, ըմբռնում էր հոգեվարքի յուրաքանչյուր օրը որպես աստժո պարգեւ։ Սակայն մեր պարգեւը սեփական անխուսափելի ճակատագրի կանխատեսման պարգեւն է։ Մենք կմեռնենք գիտակցորեն՝ մեր քայքայման ամեն փուլն ուղեկցելով փորձառու բժշկի սուր հայացքով»։ Այս բոլոր կանխատեսումներն արվել են անցյալ եւ նախանցյալ դարերում։ Սակայն նման գաղափարները բնորոշ են նաեւ մեր օրերին։

JaLOUSE միջազգային հանդեսում տրվել է կանխատեսում, թե ինչպիսին կլինի 21-րդ դարը։ «Եվրոպայի փառահեղ, հաղթական, կապիտալիստական պայծառափայլ կայսրությունների ժամանակաշրջանը, որոնք երեք դար հրի, սրի ու շոգեշարժիչների միջոցով կառավարեցին ողջ մոլորակը, ավարտվում է, ինչպես երբեւէ ավարտվեց, «մութ դարերի» խավարի մեջ ձուլվեց մեծ Զոռնի դարաշրջանը»։ Եվ այնուհետեւ. «Ժամանակակից Արեւմուտքի ճակատագիրը բերում է տխուր համեմատություններ Զոռնեական կայսրության ողբերգական անկման հետ...»։

Չեղինակները պնդում են. «Զի անցնի եւ 50 տարի, երբ Բրեժնեւի, Նիքսոնի եւ Վիլի Բրանդտի ժամանակաշրջանը կհիշեն որպես մարդկության կողմից կորսված դրախտ։ Պարզապես այն պատճառով, որ հիմքերը, որոնց վրա կանգնած էր մեր աշխարհը, այլևս չեն լինի»։ Ինչպիսի՞ն կլինի ապագան։ Պատասխան. «Առանց Արեւմուտքի», «Առանց սպիտակամորթների», «Առանց պետության», «Առանց ժողովրդավարության», «Առանց հավասարության», «Առանց իմաստի»։ Եվ «Առանց Ռուսաստանի»։

Տարբեր բնույթի ահ ու սարսափներին մարդկությունը կարծես թե վարժվել է։ Եվ, այնուամենայնիվ, JaLOUSE-ի հոդ-

վածից դժվար է պարզապես խույս տալ: Այդ համարը ստորագրվեց տպագրության 2001թ. օգոստոսի 30-ին, իսկ ընթերցողներն այն ստացան հենց չարաբաստիկ սեպտեմբերի 11-ին...

Ոչ սպիտակ ռասիզմ

Նոր հարյուրամյակի սկիզբը դրվեց նաև հրապարակավ ելույթով, որն ուշադրության արժանացավ աշխարհի շատ երկրներում:

«Մենք պետք է սպիտակամորթներից փոխհատուցում պահանջենք գաղութացման ու ցեղասպանության համար, որոնք նրանք կազմակերպել են մեր հողում»,–2001թ. ապրիլի 22-ին, Տրիպոլիում կայացած համաժողովում հայտարարեց լիբիական առաջնորդ Մուամար Քադաֆին: Նա Աֆրիկային կոչ արեց թոթափվել սպիտակ մարդկանց մշակութային ժառանգությունից: «Նրանց լեզուն եւ ավանդույթները չեն կարող արտահայտել մեր զգացմունքներն ու մտքերը, ուստի մենք պետք է խոսենք մեր նախնիների լեզվով»: Քադաֆին հիշեցրեց Լիբիայի փորձը, որը 1960-ականների վերջին հասավ երկրից 20 հազարից ավելի սպիտակամորթների, հիմնականում՝ իտալացիների վտարմանը: Իր ելույթում Քադաֆին նշեց, որ խոսում է ողջ ոչ սպիտակամորթ բնակչության, նվաստացյալների ու հալածյալների, Աֆրիկայի անունից:

Անշուշտ, մարդաբանների դասակարգմամբ, նա, որպես արաբ, պատկանում է նույն «սպիտակամորթ» ռասային, որին ինքը մեղադրում է: Ու եթե այլևս կանգնենք ռասաների հակադրման դիրքերում, ինչպես դա անում է Քադաֆին, ապա հարկ կլինի հիշել, որ արաբական ստրկավաճառությունը ծագել է եվրոպականից անհամեմատ ավելի վաղ ու սեւ Աֆրիկային միլիոնավոր մարդկային կյանքեր է արժեցել:

Սակայն, այսպես թե այնպես, այս ճառը բորբոքեց, սաստկացրեց հակասպիտակ, հակաեվրոպական տրամադրությունները Երրորդ աշխարհում: Թեպետ, դրանք առանց այդ էլ իրենց մասին հիշեցրել ու հիշեցնում են: Մի շարք միջազգային համաժողովներում առաջադրում են պահանջներ, որպեսզի

Եվրոպան վճարի հարյուրամյակների գաղութատիրության եւ ստրկավաճառության համար:

Ի՞նչ է, մի՞թե աֆրիկացիներին հեշտ է մոռանալ, թե ինչպես էին դարեր շարունակ ստրուկներով բռնված նավերն ակոսում Ատլանտիկան, իսկ Ամերիկայի պլանտացիաներում մեռնում իրենց նախնիները:

Չինացիներին, արդյոք, հե՞շտ է մոռանալ, թե ինչպես էր կայսր Վիլիելմ 2-րդը 1900թ. գերմանական էքսպեդիցիոն կորպուսին ուղարկելով Չինաստան՝ բարի երթ մաղթում. «Չխնայել: Գերի չվերցնել: Սպանե՛ք, որքան կարող եք: Ինչպես հազար տարի առաջ, երբ հոները, Աթիլա արքայի գլխավորությամբ, փառքի արժանացան, ինչը լեգենդներում ու հեքիաթներում այժմ էլ սարսափ է առաջացնում, այնպես էլ «գերմանացի» բառը հաջորդ հազար տարում պետք է սարսափեցնի Չինաստանին: Մենք պետք է գործենք այնպես, որպեսզի չինացին այլեւս երբեք չհանդգնի խեթ նայել գերմանացուն»:

Էլ ի՞նչ խոսենք Աֆրիկայի մասին: Այդ նույն կայսր Վիլիելմի հրամանով, գերմանական տիրապետության դեմ ապստամբած հերերո (Հարավարեւմտյան Աֆրիկա) ժողովրդին զնդացրային կրակի տակ քշեցին Կալահարի անապատ եւ տասնյակ հազարավոր մարդկանց քաղցի ու ծարավի միջոցով մատնեցին մահվան: Անգամ Գերմանիայի ռայխսկանցլեր Բյուլովը, վրդովվելով, կայսրին ասել է, որ դա չի համապատասխանում պատերազմի վարման օրենքներին: Վիլիելմ 2-րդն անխռով պատասխանել է. «Աֆրիկայում պատերազմի վարման օրենքներին դա համապատասխանում է»:

Երրորդ աշխարհի ժողովուրդներն անարգված են ոչ միայն այս հրեշավոր հանցագործություններից, հայացքներից, որոնք սովորական են եվրոպացիների համար: Օրինակ, ոչ եվրոպացիներին վրդովեցնում է դպրոցական ու համալսարանական բոլոր դասագրքերում ներմուծված այնպիսի հասկացությունը, ինչպիսին է «աշխարհագրական մեծ հայտնագործություններ»-ը. «Այդ ինչո՞ւ եք դուք մեզ հայտնագործել: Մենք այստեղ ապրում էինք»:

Հակակշիռ եվրոպոցենտրիզմին

Արժե՞, արդյոք, զարմանալ, որ եվրոպոցենտրիզմին որպես հակակշիռ՝ ուժեղանում են արեւելացենտրիզմի, արաբացենտրիզմի, իսլամացենտրիզմի, աֆրոցենտրիզմի բազմաափսի ձեւերը: Անշուշտ, այս գաղափարներն ու տրամադրություններն այսօր չեն ծնվել: Դեռեւս 1923թ. աֆրոամերիկացի Մարկուս Յարվին՝ «Յետ, դեպի Աֆրիկա» շարժման հիմնադիրը, պնդում էր. «Երբ Եվրոպան բնակեցրել էր մարդակերների ռասան, վայրենիների, բարբարոսների եւ հեթանոսների ռասան, Աֆրիկայում ապրում էր սեւամորթ մարդկանց կիրթ, արվեստին, գիտությանն ու գրականությանը հոյակապ տիրապետող ռասա»:

Այսօր աֆրիկյան շատ երկրների դպրոցներում եւ համալսարաններում պատմության ուսուցումը հիմնված է պատմաբան Շեյխ Անտա Դիոպի գրքերի վրա: Նա գտնում է, որ միջերկրածովյան անտիկ քաղաքակրթության հիմքը եղել է Եգիպտոսը, իսկ եգիպտական քաղաքակրթությունը ստեղծվել է աֆրիկացիների՝ սեւամորթ մարդկանց կողմից: Ապացույցներից են փարավոնների պատկերներով հին եգիպտական մետաղադրամները, որոնց դեմքին երեւում են նեգրոիդի գծեր:

Մեծ ժողովրդականություն են վայելում նաեւ Ֆրանց Ֆանոնի (ծնունդով Մարտինիկից, կես դար առաջ բնակություն է հաստատել Ալժիրում) գաղափարները: Նրա «Անեծքով խարանվածները» գիրքը դարձել է սեղանի ընթերցարան ոչ միայն Աֆրիկայի ու Արաբական Արեւելքի շատ երկրներում, այլեւ աֆրոամերիկացիների համար: Ֆանոնի մոտ «Անեծքով խարանվածները» այն երկրների բնակչությունն են, որոնք եղել են գաղութային ու կախյալ վիճակում:

Ֆանոնն առաջիններից էր, որ ներմուծեց «հակառասիստական ռասիզմ» արտահայտությունը: Նրա խոսքերով, «հակառասիստական ռասիզմը՝ որպես սեփական մորթը պաշտպանելու ձգտում եւ որպես գաղութային կեղեքմանը գաղութացվածի պատասխան, ինքնին պայքարի հիմնավորումն է»:

Ֆրանց Ֆանոնը մերկացնում է «Եվրոպական մոդելները», «Եվրոպական ոգին», պաշտպանում արեւմտյան մշակույթի արժեքների դեմ ինքնաբուխ բողոքները: «Գաղութացման ստին

գաղութացվածները պատասխանում են ստով: Շիտակությունը հնարավոր է սոսկ ցեղակիցների հետ, իսկ գաղութարարների հետ հարաբերություններում՝ ինքնամփոփություն եւ գաղտնամտություն.. Ճշմարիտն այն է, ինչն օգնում է տեղացիներին եւ կործանում օտարերկրացիներին.. Լավ է այն ամենը, ինչը վատ է նրանց համար»:

Գաղութարարի մշակութային արժեքների պարտադրմանը գաղութացվածը պատասխանում է դրանցից լիովին, անվերապահ հրաժարմամբ: «Կեղեքիչների լեզուն հանկարծ սկսում է այրել շուրթերը»: Վրա է հասնում «զավթիչների արժեքներից զլոբալ հրաժարումը»: Ու եթե անգամ խոսքը ժամանակակից գիտության ու տեխնիկայի մասին է, «մասնագետի ասածը միշտ ընդունվում է կանխակալությամբ»: Հաստատելով այդ՝ Ֆանոնը հայտարարում է, թե գաղութացվածների համար միանգամայն օրինաչափ է «ամենատարրական, ամենակոպիտ, ամենաբազմակողմանի ազգայնականությունը»: Ամբողջ վերն ասվածը գրվել է այն ժամանակ Ալժիրում ընթացող արյունահեղ պատերազմի տպավորության տակ: Սակայն Ֆանոնի շատ պնդումներ այժմ էլ են կրկնվում:

Եվրատյացության կայացման գործում ոչ քիչ դեր խաղաց Լուիս Ֆարախանը, որն իրեն հայտարարեց աֆրոամերիկյան բնակչության առաջնորդ: Նա ռասիզմի մեջ մեղադրեց բոլոր սպիտակամորթներին, այդ թվում նաեւ ԱՄՆ նախագահ Աբրահամ Լինքոլնին, որը պայքարում էր ստրկության վերացման համար: Ֆարախանի կողմից ստեղծված սեւամորթ մուսուլմանների «Իսլամի ազգ» շարժումն Ամերիկայի բնակչությանը բաժանեց ստրկատերերի հետնորդների եւ ստրուկների հետնորդների: Դրան համապատասխան, Ֆարախանը հայտարարեց, թե Սիացյալ Նահանգները հարկավոր է մասնատել երկու պետության, եւ թող ստրկատերերի հետնորդների պետությունն օգնի ստրուկների հետնորդների պետությանը, մինչեւ նա ոտքի կանգնի: Լուիս Ֆարախանի քաղաքական Մուսուլմանական ծրագրում ասված է, որ սեւամորթների ու սպիտակամորթների խառն ամուսնությունները պետք է արգելվեն, սեւամորթ երեխաներին կարող են ուսուցանել միայն սեւամորթ ուսուցիչները, իսկ ինտեգրման գաղափարը երեսպաշտություն է:

Ինչպես հայտնի է, շատ աֆրոամերիկացիներ իրենց անունը փոխում են աֆրիկյանի եւ ասիականի: Բռնցքամարտիկ Կասիուս Բլեյը դարձավ Մոհամեդ Ալի: Ֆիլադելֆիայի Թեմփլյան համալսարանի աֆրոամերիկյան հետազոտությունների պրոֆեսոր, նորընծա անվամբ Մոլեֆի Բեթե Ասանտեն դարձավ աֆրոցենտրիզմի գլխավոր գաղափարախոսը: Նրա «Աֆրոցենտրիզմ» գիրքն արդեն անթիվ անգամ վերահրատարակվել է: Իր ընթերցողներին նա խորհուրդ է տալիս. «Եթե եվրոպացիները ձեզ որպես լավագույն գրող ներկայացնում են Շեքսպիրին, իսկ որպես լավագույն կոմպոզիտորներ՝ Բախին, Բեթհովենին, Մոցարտին, դուք պետք է անմիջապես հակադարձեք՝ տալով աֆրիկացի գրողների ու կոմպոզիտորների անուններ»: 2007թ. Ասանտեն լույս ընծայեց «Աֆրիկայի պատմություն» ծավալուն աշխատությունը, որտեղ մերժվում է Եվրոպայի որեւէ վաստակ:

Դերերի փոփոխություն

Ֆրանց Ֆանոնի «Անեծքով խարանվածները» գրքի նախաբանում ժամ-Պոլ Սարտրը գրել է. «Եվրոպացիներ, բացե՛ք գիրքը, խորանուխ եղե՛ք: Մի քանի քայլ անելով գիշերային խավարում՝ դուք կելնեք խարույկի մոտ, որի շուրջ խմբվել են ձեզ անծանոթ մարդիկ: Մտեցեք նրանց, ականջ դրեք նրանց խոսակցությանը: Նրանք խոսում են այն մասին, թե ինչ պիտի անեն ձեր գրասենյակների, դրանք պահպանող վարձկանների հետ... Նրանց լուսավորում եւ ջերմացնում է կրակը, բայց դա ձեր կրակը չէ: Դուք գտնվում եք նրանցից պատկառելի հեռավորության վրա... նայում եք շուրջը, դողում ցրտից: Դերերի փոփոխություն է»:

Չես ուզում հավատալ նման կանխատեսմանը: Սակայն ոչ-Եվրոպայի դերը շատ արագ աճում է՝ տնտեսապես, քաղաքականապես, մշակութորեն եւ, հատկապես, ժողովրդագրորեն: Նրանք, որոնց ընդունված է անվանել «սպիտակներ», այլևս կազմում են մարդկության 1/6 մասից էլ պակաս: Հենց միայն բուն Եվրոպայում արդեն իսկ Ասիայից ու Աֆրիկայից միլիոնավոր եկվորներ կան: Միացյալ Նահանգներում՝ Լատինական Ամերիկայից:

Միատարր եվրոպական պետությունների դարաշրջանն ավարտվում է: Կարելի՞ է այդպիսին համարել Ֆրանսիան, եթե այնտեղ արդեն գրեթե յոթ միլիոն մուսուլման կա՝ ասիացիներ եւ ասֆրիկացիներ:

Պետք է միմյանց հետ խաղաղ գոյակցել, խուսափել միջոսասայական կոնֆլիկտներից կամ, գոնե, մեղմացնել դրանք, նվազեցնել դրանց քանակը, դարձնել առավել քիչ վտանգավոր բոլորի համար, ավելի պակաս ողբերգական: Բայց ինչպե՞ս: Արդեն չափազանց արագ են այդ գործընթացներն ընթանում աշխարհում: Այնպես արագ, որ թե՛ գիտնականներին, թե՛ քաղաքական գործիչներին դժվար է հասնել նրանց հետեւից, ըմբռնել դրանք:

Եւքը երկխոսությունն է, փոխըմբռնումը: Սակայն դրա համար անհրաժեշտ է ճանաչել միմյանց, իմանալ փոխադարձ նախապաշարումների արմատները, հասկանալ ու հարգել նաեւ ուրիշի ճշմարտությունը: Բայց մե՞ծ են, արդյոք, եվրոպայում ոչ-եվրոպայի մասին գիտելիքները: Արդյոք չափազանց շա՞տ չէ կրթության եվրոպական համակարգը կենտրոնացված սեփական պատմության, սեփական մշակույթի վրա: Տարվո՞ւմ է, արդյոք, պայքար սեփական ռասայական նախապաշարումների դեմ:

Եթե դա չլինի, չի հաղթահարվի եւ «հակառասիստական ռասիզմը»:

Այո, եվրոպայի համար դժվար ժամանակներ են եկել: Բայց նրանք երբեւէ եղե՞լ են դյուրին ու հասարակ: Ուզում ես հավատալ, որ նա իր արժանի տեղը կգտնի այս հոգետանջ աշխարհում: Չե՞ որ Գերցենի հռեետեսական մարգարեությունն, այնուամենայնիվ, չիրականացավ, թեւ այդ ժամանակներից արդեն անցել է ավելի քան 150 տարի:

«Россия в глобальной политике»

№ 2, 2009

«Հանրապետական», 2009, թ. 5

ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՄՂՁԱՎԱՆՋ *Հենրի Քիսինջեր*

Ավելի քան երկու հարյուր տարի առաջ փիլիսոփա Իմանուիլ Կանտը ձեւակերպեց մարդկության հիմնական այլընտրանքը. եթե համաշխարհային պատմության գագաթնակետը պետք է լինի համընդհանուր խաղաղությունը, ապա ինչպե՞ս դրան հասնել. բարոյական լուսավորման կամ այնպիսի մասշտաբի աղետի ճանապարհով, որ այլ ելք չլինել պարզապես հնարավոր չէ: Մենք մոտենում ենք այն կետին, երբ, հավանաբար, հարկ է լինելու կատարել այդ ընտրությունը: Հիրոսիմայից հետո մենք կանգնել ենք միջուկային դարաշրջանի հիմնարար երկընտրանքի առջեւ. ինչպե՞ս կառուցել բարոյական կամ քաղաքական հարաբերություններ ժամանակակից զենքի ավերիչ կարողության եւ հետապնդվող նպատակների միջեւ:

«Սառը պատերազմի» երկբեւեռ աշխարհում ախոյաններից հաջողվեց խուսափել այս երկընտրանքից: Երկու կողմերի միջուկային զինանոցները դառնում էին էլ ավելի խոշոր ու կատարելագործված: Եթե չհաշվենք Կարիբյան ճգնաժամը, երբ խորհրդային մարտական ստորաբաժանմանը նախապես թույլատրվել էր ինքնապաշտպանության նպատակով օգտվել առկա միջուկային զենքից, կողմերից ոչ մեկը երբեւիցե ընդհուպ չի մոտեցել դրա կիրառմանը՝ լինի դա մյուս կողմի դեմ, թե երրորդ երկրների հետ պատերազմներում: Նրանք դժբախտ պատահարների, սխալ գնահատականների եւ չթույլատրված արձակումների կանխման համար փուլ առ փուլ գործողության մեջ դրեցին անվտանգության միջոցների համակարգ:

Սակայն «սառը պատերազմի» ավարտը հանգեցրեց տարօրինակ արդյունքի: Գերտերությունների միջեւ միջուկային պատերազմի սպառնալիքը, մեծ հաշվով, վերացավ: Բայց տեխնոլոգիայի (հատկապես խաղաղատոմի) տարածումը միջուկային հզորության ստացումը դարձրեց անհամեմատ ավելի իրատեսական: Առավել հստակ գաղափարախոսական բաժանիչ գծերի հայտնվելը եւ տարածաշրջանային հակամարտությունների չլուծված լինելը ստեղծեցին նոր խթաններ միջուկային զենքի

ստացման համար, հատկապես «վտարյալ» երկրների եւ ոչ պետական դերակատարների մոտ: Ենթադրյալ փոխադարձ խոցելիությունը, որը «սառը պատերազմի» տարիներին զսպում էր երկու կողմերին, միջուկային դաշտում նոր խաղացողների (առավել եւս՝ ոչ պետական դերակատարների) համար ամենեւին չի կարող նույնքան կարեւոր գործոն հանդիսանալ:

Միջուկային զենքի հնարավոր հետագա տարածումը մեծացնում է միջուկային առճակատման հավանականությունը եւ գիտակցված կամ չգիտակցված սադրանքների վտանգը: Իսկ եթե բոլոր շարունակվող բանակցությունների խորապատկերի վրա՝ Իրանում սկսվի միջուկային զենքի մշակումը եւ շարունակվի Յու. Կորեայում, ապա մյուս երկրների մոտ նրանց օրինակին հետեւելու ամենալուրջ հիմքեր կառաջանան:

«Առանց միջուկային զենքի աշխարհը» կմնա հետավոր ապագային, եթե չդադարեցվեն Իրանի (մշակվող) եւ Յու. Կորեայի (արդեն գոյություն ունեցող) միջուկային ծրագրերը: Դրանցից յուրաքանչյուրը գրեթե հաստատապես կհանգեցնի միջուկային զենքի հետագա տարածմանը եւ ապագայում միջուկային պետությունների ռազմավարության մեջ նրաներառմանը: Իրանի դեպքում՝ Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամները կոչ արեցին դադարեցնել նյութերի հարստացումը, որոնք արտադրվում էին ատոմային էներգետիկայի նպատակների համար ծրագրի շրջանակներում: Յու. Կորեայի դեպքում՝ Չինաստանը, Ռուսաստանը, Ճապոնիան, Յարավ. Կորեան ու Միացյալ Նահանգները պահանջեցին ոչնչացնել նրա միջուկային զենքը: Յու. Կորեան համաձայնեց դադարեցնել միջուկային ծրագիրը, սակայն, մշտապես հետաձգելով այդ քայլը, սպառնում է օրինականացնել իր՝ արդեն իսկ ստեղծած միջուկային զինանոցը:

Ես վաղուց եմ հանդես գալիս հարցերի լայն շրջանակների (ներառյալ աշխարհաքաղաքական) շուրջ Իրանի հետ բանակցությունների օգտին: Շատերը դա համարում են յուրատեսակ հոգեբանական փորձություն: Իրականում, նրանց արդյունավետության չափանիշը կլինեն հստակ պատասխանները չորս միանգամայն որոշակի հարցերին.

ա) որքա՞ն է Իրանը մոտ միջուկային ներուժի ստեղծմանը,

բ) ինչպիսի՞ տեմպերով է ընթանում նրա ծրագրի մշակումը,

գ) ազդակների ու պատժամիջոցների ինչպիսի՞ հարաբերակցությունը կորդի հրամին հրաժարվել ծրագրից,

դ) ի՞նչ պիտի անենք, եթե, չնայած մեր բոլոր ջանքերին, դիվանագիտությունը չբերի ցանկալի արդյունք:

Չտարածման ռազմավարության կարելու կրիտիկական տարրը կլինի միջազգային հանրության ունակությունը՝ վերահսկողություն հաստատելու միջուկային վառելիքային ցիկլի վրա: Ընդունա՞կ է, արդյոք, Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալությունը ստեղծել համակարգ, որը միջազգային վերահսկողություն կսահմանի պլուտոնիումի հարստացման ու վերամշակման վրա եւ այդ պրոցեսները կտեղափոխի այնտեղ, ուր միջուկային զենքի տարածման հավանականությունը հասցված է զրոյի:

Միջուկային զենքի տարածումը դադարեցնելու եւ նրա ոչնչացմանը ձեռնամուխ լինելու համար միջուկային «հին» տերությունները պետք է իրենց վրա առանձնակի պատասխանատվություն վերցնեն: Նրանք չունեն առավել կենսական ընդհանուր շահ, քան միջուկային զենքով նոր պետությունների առաջացման կանխումը: Չլուծված տարածաշրջանային հակամարտությունների առկայությունը միջուկային զենքը դարձնում է մեծ գայթակղություն աշխարհի շատ մասերում. նրանով կարելի է վախեցնել հարեւաններին ու զսպել մեծ տերություններին, որոնք, հակառակ դեպքում, կարող են միջամտել տարածաշրջանային հակամարտությանը: Միջուկային «հին» տերությունները պետք է ձգտեն նվազեցնել միջուկային հզորության գրավչությունը՝ դիվանագիտական ջանքեր գործադրելով առկա հակամարտությունների լուծման ուղղությամբ:

Միջուկային ոլորտի նոր օրակարգը պահանջում է.

ա) ամերիկա-ռուսական համագործակցություն,

բ) համատեղ ջանքեր դաշնակիցների, ինչպես եւ՝ այլ ոչ միջուկային պետությունների հետ, որոնց համար զսպման ամերիկյան ներուժը ծառայում է որպես սեփական անվտանգության ապահովման միջոց,

զ) գլոբալ հարթությունում միջուկային զենքի եւ նյութերի հուսալի պահպանման ապահովում,

դ) միջուկային պետությունների համապատասխան դոկտրիններում միջուկային զենքի դերի նվազեցում:

Երեսուն տարուց ավելի խորհրդային վտանգը եղել է Արեւմուտքի միջուկային քաղաքականությունը հիմնավորող եւ միավորող ուժը: Այսօր, երբ խորհրդային Միությունն այլևս գոյություն չունի, կարելու է զգուշացնել ինքնին կատարվող մարգարեության վրա քաղաքականության ձեւավորման անթույլատրելիության մասին: Ռուսաստանը եւ Միացյալ Նահանգները միասին վերահսկում են համաշխարհային միջուկային զինանոցի շուրջ 90 տոկոսը: Նրանց ուժը ներում է երկկողմանի հարաբերություններում նվազեցնելու միջուկային զենքի դերը: Եվ դա նրանք վերջին 15 տարիներին անում են այնպիսի նախաձեռնությունների շրջանակներում, ինչպիսին է «Հանուն վտանգի համատեղ նվազեցման» ծրագիրը: Ներկա պահին, նախեւառաջ, անհրաժեշտ է սկսել ՀՍԿ-1 (հարձակողական սպառազինությունների կրճատում) պայմանագրի երկարացման վրա աշխատանքները. միակ փաստաթուղթը, որը սահմանում է ռազմավարական սպառազինությունների որոշված չափերի վերիֆիկացման ու մոնիթորինգի կարգը, որի գործողության ժամկետը լրանում է 2009թ. վերջին: Դա առիթ կհանդիսանա քննարկելու մարտազխիկների թվի զգալի կրճատման (2002թ. Մոսկովյան պայմանագրով սահմանված 1700-2000 միավորի համեմատ) հարցը:

Վաղուց առանցքային խնդիր է հանդիսանում հակահրթիռային պաշտպանությունը՝ հատկապես այն, որը վերաբերում է միջուկային տեխնոլոգիաներ տարածող երկրներից եկող սպառնալիքներին: Այս թեմայով երկխոսությունը պետք է սկսել այն կետից, որտեղ 2008թ. ապրիլին այն ընդհատել էին նախագահներ Բուշը եւ Պուտինը: Մերձավոր Արեւելքից եկող սպառնալիքներին դիմագրավելու համար հակահրթիռային պաշտպանության համատեղ համակարգի ստեղծման մասին ռուսական առաջարկությունը, որը նախատեսում է ռադիոտեղորոշիչ կայանի օգտագործում Ռուսաստանի հարավում, ինձ

թվացել է որպես քաղաքական ու ռազմավարական ստեղծագործական պատասխան ընդհանուր խնդրին:

Միջուկային ոլորտի նոր օրակարգի մշակմանն ուղղված ջանքերը պետք է ամենասկզբից ենթադրեին մեր դաշնակիցների մասնակցությունը: ԱՄՆ քաղաքականությունն անբաժան է ՆԱՏՕ քաղաքականությունից: Եվրոպական առանցքային երկրներն Իրանի հետ միջուկային խնդրով բանակցություններ են վարում: Ամերիկյան մարտավարական միջուկային զենք է տեղակայում ՆԱՏՕ մի շարք երկրներում, իսկ ՆԱՏՕ հռչակագրային քաղաքականությունն արտացոլում է Միացյալ Նահանգների համանման քաղաքականությունը: Բրիտանիան ու Ֆրանսիան՝ ՆԱՏՕ զծով կարելու դաշնակիցները, ունեն զսպման սեփական ներուժ: Անհրաժեշտ է ընդհանուր ջանքերով ադապտացվել նոր իրողություններին, հատկապես երբ այն վերաբերում է մարտավարական միջուկային զենքին: Անհրաժեշտ է ճապոնիայի, Չարավ. Կորեայի եւ Ավստրալիայի հետ անցկացնել զուգահեռ խորհրդակցություններ: Նման խորհրդակցություններ պարտադիր կերպով պետք են նաեւ Չինաստանի, Չնդկաստանի ու Պակիստանի հետ:

Վերջում նշենք, որ թեման, ի սկզբանե լինելով ռազմական փորձագետների սեփականությունը, իր վրա է հրավիրել զինաթափման կողմնակիցների համակ ուշադրությունը: Նրանց միջեւ երկխոսությունը ոչ միշտ է եղել այնքան արգասավոր, որքան պետք էր: Ռազմավարները կասկածով են վերաբերվում բանակցությունների ճանապարհով զինանոցների կրճատման փորձերին: Չինաթափման կողմնակիցները երբեմն փորձում են բանավեճերի ելքը կանխորոշել սահմանափակումների օրենսդրական ձեւակերպման ճանապարհով՝ այն սկզբունքով, որ այն ամենը, ինչն օժանդակում է միջուկային զինանոցի սահմանափակմանը, ինքնին բարիք է:

Անհրաժեշտ է երկխոսություն հաստատել այդ երկու խմբերի միջեւ: Քանի դեռ մյուս երկրներն ավելացնում եւ կատարելագործում են իրենց միջուկային զինանոցները, դրանց կիրառման զսպումը պետք է մնա արեւմտյան ռազմավարության մի մասը: Անհրաժեշտ է պահպանել մեր զենքի արդյունավետությունը: Ծրագիրը, որի ուրվագծերը վերը ներկայացվեցին,

միակողմանի զինաթափում չի ենթադրում: Միացյալ Նահանգները չեն կարող դրան միայնակ հասնել:

Միջուկային զենքը ստեղծում է աննախադեպ սպառնալիք: Այն չպետք է ընդգրկվի ռազմավարության մեջ որպես եւս մեկ՝ պարզապես առավել արդյունավետ զենքի տեսակ: Այդպիսով, մենք վերադառնում ենք սկզբնական մարտահրավերին:

Մեր դարն աստվածներից գողացավ կրակը. կտվորե՞նք, արդյոք, մենք նրա կիրառումը սահմանափակել միայն խաղաղ նպատակներով, քանի դեռ այն մեզ չի խժռել:

«Newsweek»

փետրվար, 2009

«Չանրապետական», 2009, թ. 2

ԱՆԱՎԱՐՏ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄ» *Սերգեյ Կարազանով*

Մոզական ինը թիվը

Լրանում է «սառը պատերազմի» ավարտը խորհրդանշող իրադարձության՝ Բեռլինյան պատի անկման 20 տարին: Այս հոբելյանը գլխավորն է իրադարձությունների կլոր տարեթվերի գրեթե մոզական դիտվող զուգակցության մեջ, որը սահմանեց այն քաղաքական կարգը (կամ անկարգությունը), ուր մենք ապրում ենք:

1919թ. – կնքվեց անարդարացի Վերսալյան հաշտությունը՝ Գերմանիան վերածելով ռեիզիոնիստական, իսկ հետագայում՝ նաեւ ռեւանշիստական պետության:

1929թ. – բռնկվեց մեծ ճգնաժամը՝ կտրուկ սրելով միջպետական մրցակցությունը:

1939թ. – սանձազերծվեց Երկրորդ աշխարհամարտը՝ դառնալով նախորդ երկու իրադարձությունների տրամաբանական արդյունքը:

1949թ. – հիմնվեց ՆԱՏՕ-ն, որը Եվրոպայում դրեց համակարգային դիմակայության սկիզբը:

Նույն տարում հռչակվեց Չինաստանի ժողովրդական Չանրապետությունը: Այս իրադարձությունն ընդունվեց սոսկ որպես կոմունիստական սպառնալիքի աճի հերթական նշան: Կես դար անց պարզվեց, որ այն ժամանակ սկսվել էր մեծ պետության, անցյալում եւ ապագայում աշխարհի առաջատարներից մեկի՝ Կենտրոնական կայսրության վերականգնումը:

1959թ. – ապստամբների կողմից (Ֆիդել Կաստրոյի գլխավորությամբ) Չավանայի գրավումը: Այն դարձավ գաղափարախոսական դիմակայության գոտու մասշտաբային ընդլայնման նախանշանը: Իսկ բացի այդ, վկայեց նաեւ Երրորդ աշխարհում ազգային ինքնագիտակցության կտրուկ աճի մասին, ինչը հաջորդ մի քանի տարիներին հանգեցրեց տասնյակ նորանկախ պետությունների առաջացմանը: Նրանցից ամենեւին ոչ բոլորը ժամանակի ընթացքում ապացուցեցին իրենց

կենսունակությունը, եւ դա նաեւ կանխորոշեց այսօրվա շատ խնդիրները:

1969թ. – ԽՍՀՄ-ի եւ ՉԺՀ-ի միջեւ կարճատեւ, սակայն կատաղի ռազմական բախում Դամանյան կղզու շուրջ: Ինքնին այս իրադարձությունը հազիվ թէ հավակներ համաշխարհային ճանաչման, եթէ նրան շուտով չհետեւեր Պեկինի ու Վաշինգտոնի պատմական հաշտությունը:

1979թ. – Իսլամական հեղափոխությունն Իրանում, որը բախտորոշ նշանակություն ունեցավ տարածաշրջանի եւ ողջ մոսուլմանական աշխարհի համար: Նույն թվականին իրականացվեց Խորհրդային Միության ճակատագրական ներխուժումն Աֆղանստան:

1989թ. – կոմունիստական ճամբարի փլուզումը Եվրոպայում. «Համերաշխության» կառավարությունը Լեհաստանում, Բեռլինյան պատի անկումը, «թավշյա» հեղափոխությունը Չեխոսլովակիայում, ռումինական ղեկավար Նիկոլաե Չաուշեսկուի արյունոտ վախճանը: Հենց այն ժամանակ, ելույթ ունենալով Կոսովոյի դաշտի ճակատամարտի 600-ամյակին, սերբական առաջնորդ Սլոբոդան Միլոշեվիչը շարադրեց ազգայնական ծրագիրը, որի կենսագործման փորձը հանգեցրեց հաջորդ տասնամյակի ցնցումներին:

1999թ. – ԱՄՆ-ն ու եվրոպական երկրները, արբեցած «սառը պատերազմում» տարած հաղթանակի զգացողությամբ, իրենց իրավացիության եւ անպատժելիության գիտակցմամբ, հարձակվեցին Հարավսլավիայի վրա: Արեւմուտքի նկատմամբ Ռուսաստանի վերաբերմունքի մեջ տեղի ունեցավ հոգեբանական բեկում: Մոսկվայում իրենց վրա ընդունեցին Բելգրադի ռմբահարումները: Սկսվեց մի գործընթաց, որը հանգեցրեց Ռուսաստանի ու ՆԱՏՕ-ի միջեւ օտարման:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո առաջին անգամ Եվրոպայում մի երկիրը կամ երկրների խումբը հարձակվեց մյուսի վրա: «Սառը պատերազմի» տարիներին խայտառակ դրվագներ հերիքում էին. 1940-ականների կեսին անգլիական էքսպեդիցիոն կորպուսի կողմից Հունաստանում կոմունիստական պարտիզանական շարժման ջախջախումը, 1953թ. Գերմանիայում բանվորական ցույցի զնդակոծումը, 1956թ. խորհրդային տանկերի

կողմից բուհապեշտյան ապստամբության ճնշումը, 1961թ. Մոսկվայի աջակցությամբ Բեռլինյան պատի կառուցումը, 1968թ. ԽՍՀՄ եւ նրա դաշնակիցների զորքերի ներխուժումը Չեխոսլովակիա՝ վերջ տալու «պրահյան գարնանը»: Այնուամենայնիվ, գործը խաղաղ քաղաքների օդային հարվածներին չէր հասել:

Անավարտ դիմակայություն

Կոմունիստական մոդելի փլուզումից հետո թվում էր, թե վերջնականապես հաղթել է ամերիկա-եվրոպական ուղղության ազատական ժողովրդավարությունը: Բայց անցած տարիների փորձը ցույց տվեց, որ քաղաքական-տնտեսական կառուցվածքի տվյալ ձեւն արմատավորվում է միայն Կենտրոնական եւ Արեւելյան Եվրոպայի երկրներում: Դրա համար նրանց ցույց է տրվում լայնածավալ տնտեսական օգնություն, որին նրանք զոհաբերել են իրենց անկախության մի մասը:

Խիստ հավանական է, որ ռուսական նոր վերնախավը եւս պատրաստ էր գնալ այդ ուղիով: 1990-ականների սկզբին Արեւմուտքի հետ միավորման վրա վիթխարի՝ այժմ արդեն ծիծաղելի թվացող հույսեր էին դնում: Խոսում էին անգամ ՆԱՏՕ մտնելու ցանկության (այդպիսի հայտարարություններ հնչում էին նախագահ Բորիս Ելցինի եւ փոխնախագահ Ալեքսանդր Ռուցկոյի շուրթերից) ու Եվրոպական միության անդամ դառնալու ձգտման (վարչապետ Վիկտոր Չեռնոմիրոֆին) մասին: Դժվար է գնահատել, թե որքան լրջորեն էին Արեւմուտքում քննարկվում նման սցենարները, սակայն որոշումը եղավ մերժողական: Ակնհայտ է՝ այնտեղ գտան, որ Ռուսաստանը՝ որպես ինտեգրման օբյեկտ, չափազանց թանկ է, մեծ եւ պոտենցիալ ինքնուրույն:

Բոլորից շատ շահեց Գերմանիան՝ հասնելով ազգային միասնության: Գիտակցաբար իրեն «ընկղմելով» Եվրոպայի մեջ, նրան տալով իր անկախության մի մասը՝ այդ երկիրը վերածվեց լավագույն խորհրդանիշի, որ կա նոր Եվրոպական մշակույթում: Չնայած Գերմանիայի աճող տնտեսական հզորությանը, այլեւս ոչ ոք նրա ռեւանշիզմից չի վախենում:

Արեւմտյան Եվրոպան, շնորհիվ ինտեգրման նախագծի, կարողացավ հաղթահարել արյունալի անցյալը: Թվում էր, թե

Բեռլինյան պատի խորտակմամբ ողջ Եվրոպան արդեն հասել է կանտյան «հավերժական խաղաղությանը», իսկ երկրագնդի վրա եկել է անդորրի ու բարգավաճման ժամանակաշրջանը: Նշենք, որ «սառը պատերազմից» դուրս գալու արդյունքը եղավ ոչ միայն պատմական թշնամիների՝ գերմանացիների եւ ֆրանսիացիների, այլև գերմանացիների եւ ռուսների հաշտեցումը՝ չնայած 20-րդ դարի թշնամանքի ամենասոսկալի պատմությանը:

Սակայն բեկումնային 20-ամյակի վերջին պարզվեց, որ Եվրոպան, այնուամենայնիվ, չի կարողացել կտրվել իր անցյալից: «Պատմության ավարտի» փոխարեն մենք տեսնում ենք հին աշխարհաքաղաքականության վերադարձը՝ բազմապատկված նոր մարտահրավերներով, որոնք շատանում են, բայց, որպես կանոն, չեն լուծում սրված խնդիրները եւ կուտակվում են միմյանց վրա: Դիմակայությունն ու պառակտումը նոր ձևով են վերածնվում: Իսկ 1990-ականների գլխավոր նվաճումը՝ ռազմական սպառնալիքի եւ համակարգային գինված դիմակայության վերացումը, կարող են լինել անցողիկ: Պատճառն այն է, որ թեև «սառը պատերազմը» Եվրոպայում հայտարարված է ավարտված, բայց, ըստ էության, դեռևս անավարտ է:

Խորհրդային Միությունը կամավոր հեռացավ Կենտրոնական եւ Արեւելյան Եվրոպայից: Մոսկվան, Եվրոպական շատ մայրաքաղաքների (հատկապես Փարիզի ու Լոնդոնի) կոչերին հակառակ, թույլատրեց Գերմանիայի միավորումը եւ անգամ օժանդակեց դրան: Այդ ժամանակվա ռուսական քաղաքական դասը, ըստ էության, ԽՍՀՄ փլուզման, ռուսական պատմական տարածքների կորստի նախաձեռնողը եղավ: Դա արվեց ոչ միայն թերամտության կամ հայրենիքի զգացումի կորստի կամ էլ նոր ընտրախավերի՝ իշխանության գալու ձգտման պատճառով. գլխավոր պատճառը խորհրդային կոմունիզմից արագ թոթափվելու ցանկությունն էր:

Չրաժարվելով կայսրությունից (անգամ այն մասից, որն ընկալվում էր որպես սեփական երկրի պատմական տարածք)՝ ռուսներն «ընդհանուր Եվրոպական տան» նոր դարաշրջանի գալստյան, «միասնական եւ ազատ Եվրոպայի» կերտման հույսն ունեին: Դա ոչ միայն բարեհոգի ինքնախաբեությունն էր: Այդպիսի Եվրոպայի մասին այն ժամանակ բոլորն էին խոսում: Ուստի

Կրեմլին թվաց, թե արեւմտյան ինստիտուտների, նախեւառաջ, ՆԱՏՕ-ի շընդարձակման գրավոր երաշխավորություններ պետք չեն եւ բավարար են Միացյալ Նահանգների ու Գերմանիայի առաջնորդների բանավոր խոստումները:

Ռուսները ոչ միայն կրեցին կոմունիստական դիկտատուրայի հիմնական լուծը, այլեւ արեցին ավելին, քան որեւէ այլ ժողովուրդ, որպեսզի այն տապալվի: Ռուստի «սառը պատերազմից» նրանք դուրս եկան իրենց պարտված չզգալով եւ պատվավոր խաղաղության ակնկալիքով: Սակայն Արեւմուտքն, առաջին տարիների տատանումներից հետո, սկսեց իրեն պահել իբրեւ հաղթողի, իսկ ԽՍՀՄ-ի կողմից թողնված տարածքները դիտել ոչ որպես կանոփին ազատած, այլ գրավյալ:

1990-ականների կեսին վերցվեց ՆԱՏՕ-ի ընդլայնման ուղեգիծ: Դաշինքի ընդարձակման առաջին ու երկրորդ ալիքների տակ գաղափարախոսական կամ նույնիսկ ռազմական հենք չկար, փոխարենը բավականացնում էր ձեռք բերվածն աշխարհաքաղաքականորեն անրագրելու ցանկությունը՝ օգտվելով Ռուսաստանի թուլությունից ու երկրում տիրող քաոսից:

Առձակատումը վերականգնելու փորձ

ՆԱՏՕ-ի ընդարձակման առաջին ալիքի տարիներին այս տողերի հեղինակն արեւմտյան զրուցակիցներին բազմիցս հարց է տվել. մի՞թե դուք չէք հասկանում, որ մեծ պատմությամբ հսկայական երկիրը կըմբոստանա ու երբեք չի համաձայնվի իր պատմական սահմանների վրա դաշինքի ընդարձակմանը: Ջրուցակիցներս լուռ համաձայնվում էին կամ հեռացնում հայացքը՝ զուր հույսով, թե «Ճշմարտության պահը» չի գա եւ տերությունը երբեք չի հիշի իր կենսականորեն կարելոր շահերի մասին:

Մինչդեռ, Հյուսիսատլանտյան դաշինքը հակակոմունիստական պաշտպանական միությունից, ինչպիսին «սառը պատերազմի» տարիներին էր, վերածվեց հարձակողականի: Չարժե մոռանալ, որ վերջին 10 տարիների երեք խոշոր պատերազմները սկսել են հենց ՆԱՏՕ-ի երկրները: Դաշինքն ազդեցիկ իրականացրեց Հարավսլավիայի դեմ՝ նրանից

անջատելով Կոսովոն: Հյուսիսատլանտյան դաշինքի առաջատարը դաշնակիցների խմբով հարձակվեց Իրաքի վրա: ՆԱՏՕ-ն (ճիշտ է՝ միջազգային համաձայնությամբ), ըստ էության, հարձակողական պատերազմ է վարում իր պատասխանատվության սկզբնական գոտուց հեռու՝ Աֆղանստանում: Ախորժակները բացվում են: Ձգտելով ապացուցել իր օգտակարությունը՝ բյուրոկրատիան փորձում է դաշինքը դարձնել «էներգետիկական», որը ռազմաքաղաքական մեթոդներով կապահովի մյուս երկրների տարածքում գտնվող պաշարների (նույնիսկ «արկտիկական») հասանելիությունը:

Շնորհիվ ռուսական սահմանների մոտ էքսպանսիայի ու երկրների ներքաշման, որոնց վերնախավերի մի մասը նախորդ դարերի անհաջողությունների եւ պարտությունների պատճառով Ռուսաստանի հանդեպ պատմական բարդությւներ ունի, ՆԱՏՕ-ում սաստկանում են հակառուսական տրամադրությունները: Նման երկրների թվի ավելացման չափով էլ օբյեկտիվորեն աճում է ճնշումը, որպեսզի դաշինքը վերադարձվի Մոսկվայի զսպման իր դասական խնդրին: Կերպարի բարելավման ջանքերին հակառակ, ՆԱՏՕ-ն ռուսների աչքին դիտվում է անհամեմատ ավելի թշնամական կազմավորում, քան նախորդ 20 տարիներին էր: Ես հեռու եմ նրանից, որպեսզի պնդեմ, թե դաշինքը սպառնում է կամ կարող է սպառնալ Ռուսաստանին: Հյուսիսատլանտյան պայմանագրի կազմակերպությունն անցյալում էլ ի վիճակի չի եղել արդյունավետ կռվել: Դա, առավել եւս, ճշմարիտ է այժմ, ինչը ցույց է տալիս Աֆղանստանը:

Քաղաքականապես ՆԱՏՕ-ի ընդարձակումը վերածվել է եվրոպական անվտանգության հիմնական սպառնալիքի: Դրա պատճառով «հին Արեւելքի» (ԽՍՀՄ-ն ու նրա արբանյակները) եւ «հին Արեւմուտքի» միջեւ դադարած առճակատումը փոխարինվում է նորով. մի կողմից՝ Ռուսաստանը, մյուս կողմից՝ Միացյալ Նահանգներն ու «նոր» եվրոպացիների մի մասը: «Հին» եվրոպան պատանդ է հանդիսանում եւ հեռու գնալ չի կարող: Եվ այս դիմակայությունը ծնվում է իրոք փոփոխվող, առավել անկայուն ու վտանգավոր աշխարհի խորապատկերի վրա:

«Սառը պատերազմը», քաղաքական խավերի (այդ թվում՝ ռուսական) ուղեղներում լինելով անավարտ, անավարտ է նաեւ

ինստիտուցիոնալ եւ կազմակերպական առումով: Եվ «սառը պատերազմի» ինստիտուտները, առաջին հերթին՝ ՆԱՏՕ-ն, ինչպես եւ Եվրոպայի անվտանգության եւ համագործակցության կազմակերպությունը, որոնք սկզբնապես ստեղծված են եղել «սառը պատերազմի» սպասարկման համար, պարբերաբար առճակատում են հրահրում:

Ընթացիկ տասնամյակի կեսին ամերիկյան իսթերլիշմենթի մի մասը, որը շահագործված չէ Եվրոպայի վերջնական կայացմամբ եւ, համապատասխանաբար, հզորացմամբ, կրկին սկսեց առաջ քաշել դաշինքի ընդլայնման գաղափարը՝ այժմ արդեն դեպի Ուկրաինա: Ամերիկյան հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տեղակայման պլանները պառակտեցին Յին աշխարհը: Մոսկվան համառորեն ընդդիմացավ:

Հուսով եմ, որ պատմական հեռանկարում Հարավ. Օսիայի վրա Թբիլիսիի հարձակումը եւ Ռուսաստանի պատասխանը ուսանելի դրվագ կլինեն: Ձոհերը՝ օսերը, ռուսները, վրացիները, կարող են ամենեւին էլ զուր չլինել: Ռուսական զորքերը վճռական ռազմական հակահարված հասցրին ՆԱՏՕ-ի անվերջ ընդարձակման տրամաբանությանը, որը եթե չկանգնեցվեր, գործնականում անխուսափելիորեն կհանգեցներ մեծ պատերազմի: Եվ ոչ թե Վրաստանում, այլ Ուկրաինայի շուրջ՝ գրեթե Եվրոպայի կենտրոնում:

Եթե ԱՄՆ-ը եւ Արեւմտյան Եվրոպան փորձեն այսուհետեւ ընդարձակել ՆԱՏՕ-ն դեպի արեւելք, Ռուսաստանին ոչինչ չի մնա, քան ցանկապատի հետեւում թաքցված միջուկային հրթիռները բերել մարտական պատրաստության, պատրաստվել վատթարագույնին՝ փորձելով առավելագույն վնաս հասցնել մյուս կողմին: Գլոբալ խնդիրների լուծման համար համագործակցության մասին հարկ կլինի մոռանալ: Անհնարին կդառնա միջուկային դիմակայության մակարդակի եւ որեւէ լուրջ կրճատում:

Չեմ կարծում, թե նավթային հորմոններից պրկված մկանների մասամբ թուլացման պատճառով Ռուսաստանի մոտեցումն ավելի մեղմ կլինի: Թերեւս՝ հակառակը. կոշտ հակազդելու պատրաստակամությունը կսաստկանա, առավել եւս, որ արտաքին սպառնալիքը ներքին խնդիրների պատեհ

հիմնավորում է: Քաղաքական եւ տնտեսական արդիականացման մասին հարկ կլինի մոռանալ: Այնպես որ, նոր դիվանագիտությունը Եվրոպայի համար կլինի դրամա, աշխարհի համար եւս մեկ խնդիր, աղետ Ուկրաինայի եւ ողբերգություն ռուս ժողովրդի համար:

Հարավօսական դրվագից հետո Միացյալ Նահանգներին եւ իր պատվիրատուներին չհաջողվեց սանձազերծել նոր, թեկուզեւ ծաղրանկարային «սառը պատերազմ»: Չցանկացան «հին»՝ մայրցամաքային եվրոպացիները: Ապա համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը հերթական անգամ ընդգծեց նոր խնդիրների սրությունը, կրկին ցույց տվեց, թե որքան զավեշտալի են նախորդ ժամանակներից ժառանգված խառնակչություններն ու հին մտածողությունը:

Փակել «Պանդորայի արկղը»

«Սառը պատերազմի» անավարտ լինելը ստեղծում է վտանգավոր վակուում: Եթե ՆԱՏՕ-ի ընդարձակման փորձերը շարունակվեն, գոյություն ունի Ռուսաստանը ռեւիզիոնիստական պետությունից (որը փոխում է 1990-ականներին իրեն պարտադրված աննպաստ խաղի պայմանները) ռեւանշիստականի վերածվելու սպառնալիք: Ի գորու չլինելով հաղթահարել իրենց քինախնդրությունն ու ազահությունը՝ եվրոպացիները մի անգամ արդեն նման սխալ կատարել են՝ Առաջին աշխարհամարտից հետո Գերմանիայի վզին փաթաթելով անարդար վերսալյան հաշտությունը: Այդ սխալի կրկնումը չի կարելի թույլ տալ:

Անհրաժեշտ է հավաքական անվտանգության մասին նոր համաեվրոպական պայմանագիր՝ ստորագրված կա՛ն առանձին երկրների, կա՛ն ՆԱՏՕ-ի, Եվրամիության, Ռուսաստանի եւ Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության կողմից: Այդ պայմանագրին կարող են միանալ ներկայիս անվտանգության համակարգերում չընդգրկված երկրները՝ ստանալով բազմակողմանի երաշխիքներ: ՆԱՏՕ-ի ընդարձակումը դե-ֆակտո սառեցվում է:

ԵԱՀԿ-ն վերածվում է Եվրոպայի հավաքական անվտանգության եւ համագործակցության կազմակերպության, ձեռք

բերում նոր, այդ թվում՝ ռազմաքաղաքական գործառույթներ ու զրկվում «սառը պատերազմի» զեներից: Ապագա պայմանագրում հարկավոր է հաստատել Հելսինկյան եզրափակիչ ակտի՝ սահմանների անխախտելիության մասին դրույթը՝ կանխելու համար պետությունների հետագա մասնատումը կամ հակամարտությունների ուժային լուծման արդյունքում նրանց միավորումը: Կոսովոն, Հարավ. Օսիան եւ Աբխազիան պետք է լինեն վերջին պետությունները, որոնք անջատվել են ուժային մեթոդների օգտագործմամբ: Հարկավոր է փակել այդ «Պանդորայի արկղը»՝ գոնե Եվրոպայում:

Եվրոպայի հավաքական անվտանգության եւ համագործակցության փաստաթուղթը պետք է լրացվի Ռուսաստանի ու Եվրամիության միավորման մասին պայմանագրով՝ հիմնված ընդհանուր տնտեսական եւ էներգետիկ տարածքի, միջազգային ասպարեզում քաղաքականության համակարգման դրույթների վրա:

Եվրամիության ու Ռուսաստանի հարաբերություններում, անշուշտ, առկա է աշխարհաքաղաքական գործոնը, հզոր է մրցակցության տարրը: Սակայն ԵՄ-ը, ի տարբերություն ՆԱՏՕ-ի, ստեղծվել է ոչ դիմակայության համար: Գլխավոր նպատակները, որոնք կանգնած են Եվրոպական ինտեգրման նախագծերի հետեւում, եղել են պատերազմների ժառանգության եւ պետական ազգայնականության հաղթահարումը, Եվրոպայի տնտեսական արդյունավետության ու բարեկեցության ամրապնդումը: Առճակատման ժառանգական կողի բացակայությամբ է բացատրվում, թե ինչու է Ռուսաստան-ԵՄ հարաբերությունների հիմքում ընկած համագործակցության ու մերձեցման հզոր ներուժ:

Համաեվրոպական ճարտարապետությունը կարելի է լրացնել Չինաստան-Ռուսաստան-ԱՄՆ եռակողմ փոխգործակցությամբ՝ խոշորագույն համաշխարհային խնդիրներ լուծելու համար, որն առաջարկում են չին ազդեցիկ տեսաբանները: Հարկավոր է ընդլայնել Շանհայի համագործակցության կազմակերպությունը եւ նրա աշխատանքներին ներգրավել Միացյալ Նահանգներն ու ԵՄ-ը՝ թեպետեւ դիտորդի կարգավիճակով:

Առանձին ժառանգած է համաշխարհային տնտեսության ու ֆինանսների կառավարման նոր համակարգի հարցը, որի

ստեղծումն, առանց նախորդ առճակատումներից ժառանգություն մնացած խնդիրների տակ գիծ անցկացնելու, էլ ավելի դժվար կլինի:

Կարելի է ոչ քիչ այլ տարբերակներ մտածել: Թող որ նրանք առայժմ բարեհոգի երազանքներ թվան: Բայց եթե բանականորեն չդրվեն ռազմավարական խնդիրներ, մենք դատապարտված ենք քարշ գալու իրադարձությունների (թերեւս՝ առավել ողբերգական) պոչից: Առաջ շարժվելու համար անհրաժեշտ է ավարտին հասցնել «անավարտ պատերազմը»:

«Россия в глобальной политике»

№ 2, 2009

«Հանրապետական», 2009, թ. 6

ԵՍԱԿԵՆՏՐՈՆ ԱՇԽԱՐՀ *Ռոբերտ Կեյզան*

Ռոբերտ Կեյզան - ամերիկացի ճանաչված քաղաքագետ եւ հրապարակախոս, Քարնեգի հիմնադրամի ավագ աշխատակից, «Պատմության վերադարձն ու երազանքների վերջը» գրքի հեղինակ: Հոդվածը հրապարակվել է Foreign Affairs հանդեսում (թիվ 5, 2008թ.):

Մեր եսակենտրոն աշխարհում յուրաքանչյուր պետություն եւ ժողովուրդ միշտ իրեն հարց է տալիս. «Այս ամենից մեզ ի՞նչ օգուտ»: «Ահաբեկչության դեմ պատերազմի» հայեցակարգի անհամարժեքությունը բխում է այն իրողությունից, որ աշխարհում ամենեւին էլ ոչ շատ պետություններ են բաժանում Միացյալ Նահանգների այն կարծիքը, թե ահաբեկչությունը ժամանակի գլխավոր մարտահրավերն է: Ամերիկայի պայքարը մյուս երկրների կողմից չգնահատվեց որպես «ընդհանուր բարիք», որի համար իրենք պետք է նրան շնորհակալություն հայտնեն: Ընդհակառակը, երկրների մեծամասնությունը կարծում է, որ իրենք են ԱՄՆ-ին շնորհ անում՝ իրենց զորքերն ուղարկելով Աֆղանստան կամ Իրաք, քանզի հաճախ նրանց թվում է, թե դրանով իրենք զոհում են սեփական շահերը:

Անշուշտ, բոլոր արտաքին քաղաքական հայեցակարգերն, այսպես թե այնպես, անկատար են: Կոմունիստական վարչակարգերի զսպման հայեցակարգերը եւս իդեալական չէին, որովհետեւ 1947–1989թթ. ժամանակահատվածում, կոմունիզմի եւ ժողովրդավարական կապիտալիզմի միջեւ պայքարից բացի, տեղի ունեցան շատ այլ կարեւոր իրադարձություններ: Եվ, այնուամենայնիվ, մյուս պետությունները հակակոմունիզմի հողի վրա համախմբվեցին Միացյալ Նահանգների շուրջը՝ համաձայնվելով նրա առաջատարության հետ: Այն անհամեմատ ավելի կարեւոր էր, քան ԱՄՆ իմիջը, որը բնավ ոչ միշտ է եղել անբասիր: Եթե Վիետնամի պատերազմը դաշնակիցների ճամբարում չհանգեցրեց նման պառակտման, ինչպես Իրաքի

պատերազմը, ապա դա բուլորովին էլ այն պատճառով չէր, որ Լինդոն Ջոնսոնի եւ Ռիչարդ Նիքսոնի Ամերիկան ավելի մեծ հարգանք էր վայելում, քան Ջորջ Բուշի Ամերիկան: Բանն այն է, որ այդ տարիներին Միացյալ Նահանգների գործողությունները համահունչ էին մյուս ժողովուրդների հիմնական ակնկալիքներին ու ձգտումներին: Նախեւառաջ, ԱՄՆ-ը ապահովում էր շատ երկրների պաշտպանությունը Խորհրդային Միությունից, ուստի նրան ներեցին ե՛լ Վիետնամի արկածախնդրությունը, ե՛լ յուրօրինակ քաղաքական մշակույթը, երբ ընդամենը յոթ տարվա ընթացքում տեղի ունեցան Սարտին Լյութեր Քինգի ու Ռոբերտ Քենեդու սպանությունները, աֆրոամերիկացիների խռովությունն Ուոքսում, ջարդը Քենթի պետական համալսարանում, ինչպես նաեւ Ուոթերգեյթը:

Ահաբեկչության դեմ պատերազմն այդպես էլ չհամախմբեց համաշխարհային ընկերակցությամբ: Չինաստանն ու Ռուսաստանը հաճույքով սատարեցին նրան, քանզի այն Միացյալ Նահանգներին թույլ չէր տալիս ուշադրությունը սեւեռել այս երկու երկրներում մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների վրա: Բացի այդ, ահաբեկչության դեմ պատերազմը նրանց շահավետ էր, քանզի Մոսկվայի համար այն ենթադրվում էր չեչեմների, իսկ Պեկինի համար՝ ույղուրների դեմ պատերազմը:

Եվրոպացիների համար իսլամական արմատականությունն, առաջին հերթին, ներքին խնդիր է: Նրանց ամենից շատ մտահոգում է, թե կկարողանան, արդյոք, մուսուլմաններն իրենց սովորույթներով եւ մշակույթով ներգրվել 21-րդ դարի եվրոպական հասարակությանը, ու եթե այո, ապա ինչ ձևով: Եվրոպացիները համարում են, որ Ամերիկան իր գործողություններով սոսկ կրակին յուղ է լցնում: Ամերիկացիների կողմից փորփրված կրետաբունը Եվրոպային չափազանց մոտ է, եւ դա չի կարող չանհանգստացնել եվրոպացիներին:

Մի խոսքով՝ ահաբեկչության դեմ պատերազմն ավելի շուտ խոչընդոտներ է ստեղծում եւ դառնում հակասությունների աղբյուր, քան ծառայում միավորման նպատակներին: Միացյալ Նահանգները, որն արդեն 1990-ական թվականներին շատերի կողմից ընդունվում էր որպես գերիշխան, ով մյուս երկրների նկատմամբ օգտագործում էր ահաբեկման մեթոդներ, սեպտեմ-

բերի 11-ից հետո նաեւ սկսեց ընկալվել որպէս մի գերիշխան, որը կլանված է սեփական խնդիրներով եւ չի խորհում իր գործողությունների հետեւանքների մասին:

Ուժ եւ պատրանք

Արդի աշխարհում Միացյալ Նահանգների վիճակն այնքան վատ չէ, ինչպէս ընդունված է համարել: Այն կանխատեսումները, թե մյուս տերությունները կհամախմբվեն եւ կհակազդեն չկայացած գերտերությանը, չիրականացան: Մի շարք պետությունների հզորացումը չի հանգեցնի ԱՄՆ-ի դեմ միավորմանը: Չինաստանին ու Ռուսաստանին չի բավարարում Ամերիկայի համաշխարհային տիրապետության մասշտաբը, եւ նրանք շահագրգիռ են, որպէսզի իրենք առավել ազդեցություն ունենան համաշխարհային իրադարձությունների ընթացքի վրա: Ընդ որում, նրանք միմյանցից երկյուղում են ոչ պակաս, քան Վաշինգտոնից: Մյուս հզորացող տերությունները, մասնավորապէս՝ Բրազիլիան եւ Յնդկաստանը, չեն ձգտում դիմակայել Միացյալ Նահանգների ազդեցությանը:

Իրականում, չնայած հասարակական կարծիքի հարցման բացասական արդյունքներին, համաշխարհային առաջատարների մեծ մասն աշխարհաքաղաքական պլանում մերժեցնում է Միացյալ Նահանգների հետ: Սրանից մի քանի տարի առաջ, Ժակ Շիրակի եւ Գերհարդ Շրյոդերի ժամանակ, Ֆրանսիան ու Գերմանիան սիրաշահում էին Ռուսաստանին՝ փորձելով դրանով հավասարակշռել ԱՄՆ ազդեցությունն աշխարհում: Սակայն այժմ Ֆրանսիան, Գերմանիան ու Եվրոպայի մյուս երկրները հակվում են այլ որոշումների կայացման: Ոչ թե որպէսզի նրանք կրկին Միացյալ Նահանգների հանդէպ սիրով բռնկվեն: Պարզապէս արտաքին քաղաքականությունում Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի եւ Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելի առավել ամերիկամետ դիրքորոշումն արտահայտում է նրանց կարծիքը, թե Միացյալ Նահանգների հետ մերժեցումը, թեեւ ոչ բոլոր բնագավառներում, միայն մեծացնելու է Եվրոպայի հզորությունը եւ ազդեցությունը: Միեւնույն ժամանակ, Արեւելյան Եվրոպայի երկրներն անհանգստացած են Ռուսաստանի

հզորության վերածննամբ: Ասիայի ու Խաղաղօվկիանոսյան ավազանի պետությունները Միացյալ Նահանգների հետ զնացին մերձեցման հիմնականում Չինաստանի աճող հզորության հետ կապված մտահոգությունների պատճառով: 1990-ական թվականների կեսին ԱՄՆ եւ ճապոնիայի դաշինքը «ճաք տվեց», բայց սկսած 1997 թվականից՝ ռազմավարական հարաբերություններն ամրապնդվեցին: Հարավարևելյան Ասիայի որոշ պետություններ նույնպես սկսեցին հզորացող Չինաստանի կողմից հնարավոր ագրեսիայից ապահովագրվել: (Այս ընդհանուր միտումից կարելի է բացառություն համարել Ավստրալիան, քանզի նրա նոր կառավարությունն ավելի շատ ձգտում է դեպի Չինաստան եւ անհամեմատ ավելի քիչ՝ դեպի Միացյալ Նահանգներ):

Առավել նկատելի առաջընթաց տեղի ունեցավ Հնդկաստանի՝ Մոսկվայի նախկին դաշնակցի դիրքորոշման մեջ, որն այժմ ռազմավարական ու տնտեսական ավելի ընդարձակ նպատակների հասնելու համար ԱՄՆ-ի հետ լավ հարաբերությունները համարում է չափազանց կարևոր:

Նույնիսկ Մերձավոր Արևելքում, ուր հակամերիկյան տրամադրություններն ավելի ուժեղ են, քան որևէ այլ տեղ, իսկ Իրաքի օկուպացիայի եւ Աբու-Գրեյբ բանտի սարսափների մասին հիշողությունները շարունակում են բոցավառել ժողովրդական զանգվածներին, ուժերի ռազմավարական դասավորությունն ավելի շուտ Միացյալ Նահանգների օգտին է, քան դեմ: Եգիպտոսը, Հորդանանը, Մարոկկոն ու Սաուդյան Արաբիան շարունակում են սերտ համագործակցել Վաշինգտոնի հետ, հավասարապես նաեւ Պարսից ծոցի երկրները, որոնք մտահոգված են Իրանի ճարտասանությունից եւ գործողություններից: Բաղդադը Սադամի ժամանակների անհաշտ հակամերիկանիզմից անցել է ԱՄՆ-ից կախվածության, իսկ կայուն Իրաքը հաջորդ տարիներին ռազմավարական հավասարակշռությունը վճռականորեն տեղաշարժելու է Ամերիկայի կողմը, քանզի տիրում է նավթի վիթխարի պաշարների եւ կարող է տարածաշրջանում կարելոր դեր խաղալ:

Այս իրավիճակը շահեկանորեն տարբերվում է սառը պատերազմի ժամանակներից, երբ Մերձավոր Արևելքում Միացյալ Նահանգներին ուղեկցում էին խոշոր ռազմավարական

անհաջողությունները: Անցյալ դարի 50-60-ական թվականներին արաբական աշխարհի ազգայնական շարժումը համակեց ողջ տարածաշրջանը եւ բացեց դռները հորհրդային Միության աննախադեպ ազդեցության համար՝ ներառյալ ԽՍՀՄ-ի ու Գամալ Աբդել Նասերի կողմից ղեկավարվող Եգիպտոսի, ինչպես նաեւ ԽՍՀՄ-ի ու Սիրիայի միջեւ թվացյալ դաշինքը: 1979-ին իրանական հեղափոխության (այաթուլա խոմէյնիի առաջնորդությամբ) արդյունքում ամերիկամետ տրամադրված շահի արտաքսմամբ փլուզվեց ԱՄՆ ազդեցության կարելուր հենասյունը տարածաշրջանում: Այն ռազմավարական հավասարակշռության մեջ առաջ բերեց արմատական տեղաշարժ, որը մինչ այժմ արտահայտվում է Ամերիկայի վրա: Իրաքի պատերազմը նման հետեւանքների չհանգեցրեց:

Նրանք, ովքեր այսօր խոսում են Միացյալ Նահանգների մայրամուտի մասին, հաճախ են գտնվում պատրանքների գերության մեջ՝ երեւակայելով, թե իբր անցյալում ողջ աշխարհը պարել է ամերիկյան դուդուկի տակ: Շատերը կարոտախտով են համակված Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտից հետո ընկած փառահեղ ժամանակաշրջանի հանդեպ, երբ ԱՄՆ-ը գերիշխում էր ողջ աշխարհում: Նրանք մոռանում են, որ այն ժամանակ, հասնելով մեծ հաջողությունների Եվրոպայում ու ճապոնիայում, Միացյալ Նահանգներն աղետալի անհաջողություններ կրեց աշխարհի մյուս մասերում: Այդ «փառահեղ» ժամանակաշրջանում նա Չինաստանը «հանձնեց» կոմունիստներին, հանդուրժեց Յուսիսային Կորեայի ներխուժումը Հարավային Կորեա, թույլ տվեց հորհրդային Միությանը փորձարկել ջրածնային ռումբը, չկանխեց հետզադուրթային ազգայնականության բռնկումները Հնդկաչինում եւ այլն:

Այդ իրադարձություններից յուրաքանչյուրը վիթխարի մասշտաբի ռազմավարական աղետ էր եւ այն ժամանակ հենց այդպես էլ ընկալվում էր: Դրանք պատուհասներ էին, որոնք 20-րդ դարի երկրորդ կեսին յուրովի ազդեցին համաաշխարհային պատմության ընթացքի վրա, ընդ որում՝ ոչ լավագույն կողմով, եւ այդ դեպքերից յուրաքանչյուրում ԱՄՆ-ը ի զորու չէր լինում դրանք վերցնել հսկողության տակ: Վերջին տասնամյակի իրադարձություններից ոչ մեկը համեմատելի չէ այն ժամանակների

աշխարհաքաղաքական ձախողումների հետ, որոնք ամերիկյան դիրքերի թուլացման հետեւանք էին:

Չին ռազմավարները հավատում են, որ աշխարհում ուժերի ներկայիս դասավորությունը, թերեւս, մի որեւէ ժամանակ պահպանվի, եւ նրանք, հավանաբար, ճիշտ են: Այնքան ժամանակ, քանի դեռ Միացյալ Նահանգները համաշխարհային տնտեսության ղեկին է, գերիշխում է ռազմական ոլորտում եւ հանդիսանում է ամենահանրաճանաչ քաղաքական փիլիսոփայության գլխավոր առաքյալը, այնքան ժամանակ, քանի դեռ ամերիկյան հասարակությունը շարունակում է հանդես գալ Ամերիկայի գերիշխող դիրքի օգտին, ինչպիսին նա վեց տասնամյակ անփոփոխ մնացել է, վերջապես՝ այնքան ժամանակ, քանի դեռ ԱՄՆ հավանական փոփոխումներն իրենց հարեւանների ավելի շատ վախ են ներշնչում, քան համակրանք, ձեւավորված միջազգային համակարգը կանգուն կմնա: Աշխարհում նախկինի պես կպահպանվի մեկ գերտերություն՝ մի քանի մեծ տերությունների առկայությամբ:

Եվս մեկ պատրանքն այն է, որ Ամերիկյան կարող է իրեն վերադարձնել համաշխարհային առաջատարությունը եւ վերականգնել դաշնակիցների հետ այն համագործակցությունը, որը հատուկ էր սառը պատերազմի դարաշրջանին: Արեւմտյան դաշնակիցներին այլեւս չի միավորում այնպիսի սպառնալիքը, ինչպիսին Խորհրդային Միության գոյությունն էր, որը Միացյալ Նահանգներին եւ մյուս պետություններին ստիպում էր համախմբել շարքերը: Ներկայիս աշխարհն ավելի շատ հիշեցնում է 19-րդ հարյուրամյակը, քան 20-րդ դարի վերջը: Նրանք, ովքեր դա լավ նորություն են համարում, պետք է հիշեն, որ 19-րդ հարյուրամյակն այնպես բարեհաջող չավարտվեց, ինչպես սառը պատերազմի դարաշրջանը:

Մեր եսասիրական աշխարհում ոչ բոլոր երկրներն են կարող իրենց ողջամտություն թույլատրել: Բայց եթե որեւէ հույս դեռ մնացել է, ապա դա առանձին պետությունների կողմից ընդհանուր արժեքների վերիմաստավորման հույսն է: ԱՄՆ-ը եւ մյուս ժողովրդավարական երկրները կիսում են ընդհանուր ձգտումը ազատական համաշխարհային կարգին՝ հիմնված ժողովրդավարական սկզբունքների, միջազգային իրավունքի եւ

համաձայնագրերի վրա, որքան էլ որ նրանք անկատար լինեն: Որոշ ավտորիտար պետությունների ազդեցության ու հզորության մեծացման, ինչպես նաև արմատական իսլամական ահաբեկչության հակաժողովրդավարական հարձակումների պատճառով՝ այդ կարգը հայտնվում է սպառնալիքի տակ: Որքան նվազ ակնհայտ է ժողովրդավարությունների կարիքը միմյանց նկատմամբ, ինչպես նախկինում էր, այնքան ավելի հաստատուն կերպով է առաջին պլան մղվում այդ երկրների (ներառյալ՝ Միացյալ Նահանգները)՝ «ապագայի վրա սեւեռվելու» անհրաժեշտությունը:

«Չանրապետական», 2009, թ. 1

ԱՆՅԵՏԱԶԳԵԼԻ ՍԱՐՏԱՅՐԱՎԵՐՆԵՐ *Զբիգնու Բժեզիմսկի*

Միացյալ Նահանգների նախագահ Բարաք Օբամայի արտաքին քաղաքականությունը կարելի է դիտարկել երկու տեսանկյունից: Մի կողմից՝ գնահատել նպատակներն ու որոշումների ընդունման համակարգը, մյուս կողմից՝ գործնական մոտեցումները եւ դրանց իրագործումը:

Ի պատիվ Օբամայի՝ պետք է նշել, որ նա հիրավի տիտանական ջանքեր գործադրեց, որպեսզի փոխի արտաքին աշխարհի նկատմամբ ԱՄՆ վերաբերմունքն ու երկիրն առավել համաչափորեն ներգրավի 21-րդ դարի ձեւավորվող պատմական համատեքստում: Մեկ տարուց էլ պակաս ժամանակահատվածում նախագահը լիովին վերանայեց մի քանի կարեւոր աշխարհաքաղաքական հարցերի վերաբերյալ ամերիկյան արտաքին քաղաքականության հայեցակարգը.

- իսլամը թշնամի չէ, եւ Միացյալ Նահանգների ներկայիս դերն աշխարհում չի բնորոշվում «ահաբեկչության դեմ զլորբալ պատերազմով»,
- Իսրայելի ու Պաղեստինի միջեւ հարատեւ խաղաղության հասնելու գործում ԱՄՆ-ը խաղալու է արդար եւ հաստատական միջնորդի դեր,
- Վաշինգտոնին հարկավոր է Իրանի հետ վարել լուրջ բանակցություններ՝ նրա միջուկային ծրագրի, ինչպես նաեւ այլ հարցերի շուրջ,
- «Թալիբան» շարժման վերահսկողության տակ գտնվող Աֆղանստանի գավառներում ապստամբական շարժման դեմ պայքարը պետք է լինի առավելապես քաղաքական, այլ ոչ ռազմական,
- Միացյալ Նահանգները պետք է հարզի լատինա-ամերիկյան երկրների նրբանկատությունը մշակութային ինքնության եւ պատմական անցյալի նկատմամբ, ինչպես նաեւ ընդլայնի շփումները Կուբայի հետ,
- ԱՄՆ-ը պետք է առավել եռանդուն ջանքեր գործադրի սեփական միջուկային զինանոցի կրճատման համար եւ

շարժվի դեպի գլխավոր նպատակը՝ աշխարհը միջուկային զենքից լիովին ազատագրելը,

- գլոբալ խնդիրների լուծման ժամանակ հարկավոր է Չինաստանին վերաբերվել ոչ միայն որպես տնտեսական, այլև որպես աշխարհաքաղաքական գործընկերոջ,
- ամերիկա-ռուսական հարաբերությունների բարելավումը համապատասխանում է երկու կողմերի շահերին, սակայն, միաժամանակ, պետք է ընդունել այն աշխարհաքաղաքական իրողությունը, որ ձեւավորվել է «սառը պատերազմի» ավարտից հետո, այլ ոչ թե փորձել վերափոխել այն,
- անհրաժեշտ է անդրատլանտյան միասնական գործընկերային հարաբերություններին տալ առավել լուրջ նշանակություն, մասնավորապես, անհամաձայնություններն ու «ճեղքվածքները» փոխհարաբերություններում հաղթահարելու համար, որոնք առաջացել են վերջին մի քանի տարիների ապակառուցողական դիմակայության պատճառով:

Դեռեւս շատ վաղ է նախագահի՝ իր առաջնայնություններին հետեւելու վճռականությանը միանշանակ գնահատական տալ, քանզի լուրջ թեմաների մեծ մասը ներառում է երկարաժամկետ խնդիրներ, որոնք պահանջում են տեւական ջանքեր: Սակայն կան անհետաձգելի հարցեր, որոնք արդեն մոտակա հեռանկարում լինելու են նրա ընդունակության ու վճռականության դժվարին փորձություն. իսրայելա-պաղեստինյան հակամարտությունը, Իրանի միջուկային հավակնությունները եւ աֆղանա-պակիստանյան մարտահրավերը:

Իսրայելա-պաղեստինյան գլուխկոտրուկ

Առաջին անհետաձգելի մարտահրավերն, անշուշտ, խաղաղության գործընթացն է Մերձավոր Արեւելքում: Իսրայելա-պաղեստինյան հակամարտության կաթվածահարությունը չափից ավելի ձգձգվեց, ու եթե միջոցներ չձեռնարկվեն, այն կարող է կործանարար հետեւանքներ ունենալ թե՛ պաղեստինցիների, թե՛

ողջ տարածաշրջանի, թե՛ Միացյալ Նահանգների համար եւ, վերջին հաշվով, վնասել Իսրայելին: Այդ մասին մոդայիկ չէ խոսել, սակայն կասկած չի հարուցում այն փաստը, որ, արժանիորեն կան անարժանորեն, ԱՄՆ-ի հանդեպ թշնամական վերաբերմունքը Մերձավոր Արեւելքում եւ, առհասարակ, մուսուլմանական աշխարհում, մեծ մասամբ, բացատրվում է այդ ձգձգված հակամարտության հետեւանքով առաջացած արյունահեղությամբ եւ արաբ բնակչությանը պատճառված տառապանքներով: Բեն Լադենի կողմից սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչության արդարացունը հիշեցնում է, որ Միացյալ Նահանգներն ինքը իսրայելա-պաղեստինյան գլուխկոտրուկի գոհ է հանդիսանում

Այսօր, Արեւմտյան փիի ավելի քան 40-ամյա իսրայելական բռնազավթումից եւ 30-ամյա խաղաղ բանակցություններից հետո, միանգամայն ակնհայտ է, որ ո՛չ իսրայելցիները, ո՛չ պաղեստինցիներն ի վիճակի չեն ինքնուրույն լուծել այս կոնֆլիկտը: Կան դրա բազում բացատրություններ, սակայն գլխավոր պատճառն այն է, որ պաղեստինցիները չափից ավելի անջատ են եւ թույլ, որպեսզի կայացնեն խաղաղության գործընթացի առաջխաղացման համար անհրաժեշտ կարեւոր որոշումներ, իսկ իսրայելցիները չափից ավելի անջատ են եւ ուժեղ, որպեսզի առաջադիմեն այս հարցում: Ահա թե ինչու է հարկավոր վճռական արտաքին նախաձեռնություն, որը կսահմանի վերջնական կարգավորման հիմնարար բնութագրիչները, ինչը թույլ կտա երկու կողմերին անհապաղ սկսել լուրջ բանակցություններ, եւ այդ նախաձեռնությունը կարող է ելնել միայն ԱՄՆ-ից:

Սակայն անհրաժեշտ արտաքին ազդակը, որը կհամապատասխանի ամերիկացիների շահերին եւ հնարավորություններին, դեռեւս չի տրվել: 2009թ. գարնանը բարձրացնելով բնակավայրերի հարցը, իսկ այնուհետեւ իսրայելյան կառավարության կողմից հակահարված ստանալով ու նահանջելով՝ Սպիտակ տան վարչակազմն ամրապնդեց կոշտ գծի կողմնակիցների դիրքերն Իսրայելում եւ թուլացրեց այն պաղեստինցիներին, որոնք առավել մեղմ գծի հետեւորդ են: Ավելի ուշ, ՄԱԿ Գլխավոր վեհաժողովի ամենամյա նստաշրջանում, բաց թողնվեց Միացյալ Նահանգների տեսակետը միջազգային

հասարակական կարծիքի հետ համաձայնեցնելու հնարավորությունը: Օբաման, հնարավորությունից օգտվելու փոխարեն, պարզապես իսրայելցիներին ու պաղեստինցիներին կոչ արեց բանակցությունները վարել բարի մտադրություններով:

Գոյություն ունեցող համաշխարհային կոնսենսուսը կարող է ցատկահարթակ ծառայել օրակարգի չորս հիմնարար կետերի շուրջ բանակցությունների համար:

Առաջին. պետք չէ պաղեստինցի փախստականներից ներկայիս Իսրայելի տարածք վերադառնալու իրավունք տալ, քանզի չի կարելի սպասել, թե Իսրայելը հանուն խաղաղության ինքնասպանություն կգործի: Փախստականները պետք է վերաբնակեցվեն պաղեստինյան պետությունում՝ ստանալով փոխհատուցում ու, թերևս, կարեկցանք՝ կրած տառապանքների համար: Պաղեստինի ազգային ազատագրության շարժմանը դժվար կլինի սրա հետ հաշտվել, բայց այլ ելք չկա:

Երկրորդ. Երուսաղեմը հարկավոր է բաժանել, եւ բաժանել արդարացիորեն: Իսրայելի մայրաքաղաքն, անշուշտ, մնալու է Արեւմտյան Երուսաղեմում, իսկ Արեւելյան Երուսաղեմը կդառնա պաղեստինյան պետության մայրաքաղաքը: Ինչ վերաբերում է Զին քաղաքին, ապա բաժանումը կլինի ըստ միջազգային համաձայնագրի: Եթե Երուսաղեմի հարցում արդարացի փոխզիջումը չլինի կարգավորման բաղկացուցիչ մաս, ապա պաղեստինցիները ողջ Արեւմտյան ափի տարածքում կշարունակեն վրդովմունք արտահայտել եւ կհրաժարվեն խաղաղ գործընթացից: Թեպետ իսրայելցիներին դժվար կլինի նման բնույթի փոխզիջման գնալ, սակայն առանց դրա հաշտության մասին խոսք լինել չի կարող:

Երրորդ. կարգավորումը պետք է հիմնվի 1967թ. սահմանազատման գծի վրա, սակայն տարածքների փոխանակման պայմանով, որ մեծ բնակավայրերը միացվեն Իսրայելին ու դադարեցվի պաղեստինյան պետության տարածքի հետագա կրճատումը: Ընդ որում, Իսրայելին հարկ է լինելու Պաղեստինի տարածքի կորուստը փոխհատուցել իսրայելական հյուսիսային եւ հարավային հողերի հաշվին, որոնք սահմանակից են Արեւմտյան ափին: Կարելի է հիշել, որ թեւեւ ըստ 1967թ. սահմանազատման՝ իսրայելցիներն ու պաղեստինցիները քանակական հարաբե-

րությանը գրեթե հավասար են, պաղեստինյան տարածքը կազմում է նախկին բրիտանական մանդատի սոսկ 22 տոկոսը, մինչդեռ իսրայելականը 78 տոկոս է:

Չորրորդ. ԱՄՆ-ը կամ ՆԱՏՕ-ն պարտավոր է իր վրա վերցնել Չորդանան գետի երկայնքով զորքերի տեղակայումը: Նման որոշումն իսրայելի անվտանգությանը կհաղորդի ռազմավարական խորությունն եւ կնվազեցնի նրա մտավախությունը, թե անկախ Պաղեստինը երբեւիցե կարող է արաբների համար իսրայելի վրա հարձակման պլանցարմ ծառայել:

Եթե Օբաման ՄԱԿ Գլխավոր վեհաժողովի սեպտեմբերյան նստաշրջանում ընդուներ ողջ աշխարհի կողմից հավանության արժանացած այս ծրագիրը, ապա վիթխարի ազդեցություն կգործեր իսրայելցիների ու պաղեստինցիների վրա եւ անմիջապես կապահովեր միջազգային ընկերակցության աջակցությունը: Սույն ծրագրի մերժումը բաց թողնված հնարավորություն է, հատկապես այն պատճառով, որ երկու պետությունների մասնակցությամբ կայացած որոշումը՝ որպես իսրայելցիների եւ պաղեստինցիների միջեւ ու տարածաշրջանի ներսում հաշտեցման կենսունակ բանաձեւ, սկսում է կորցնել զրավչությունը: Առավել էւս, կան բոլոր տվյալները, որ Միացյալ Նահանգները կորցնում է արաբական աշխարհի բարեհաճությունն ու վստահությունը, որոնք Օբաման իր հունիսյան ճառով ձեռք էր բերել Կահիրեում:

Հավանաբար, պաղեստինցիներին սփոփելու կամ, թերեւս, իր վճռականությունը հաստատելու համար՝ Օբաման ՄԱԿ Գլխավոր վեհաժողովում արտասանած ճառում կոչ արեց սկսել կարգավիճակի շուրջ բանակցությունները եւ պարզորոշ հասկացրեց, որ բանակցությունների վերջնական նպատակը «կենսունակ, անկախ, հստակ սահմաններով պաղեստինյան պետության» ստեղծումն է, «որը վերջ կտա 1967թ. սկսած բռնազավթմանը»:

Իրանական մարտահրավեր

Եվս մեկ անհետաձգելի ու խիստ վտանգավոր մարտահրավեր է նետված Օբամային Իրանի կողմից, եւ շատ բան կախված է լինելու դրան համարժեք պատասխանելու նրա

ունակությունից: Խոսքն իրանական միջուկային ծրագրի իրական բնույթի եւ տարածաշրջանում Թեհրանի դերի մասին է: Օբաման մտադիր է ուշադրությամբ ուսումնասիրել Իրանի հետ լուրջ բանակցություններ վարելու հնարավորությունը՝ չնայած ներքին (եւ մասամբ արտասահմանյան) քարոզչությանը եւ անգամ սեփական թիմի երկրորդ էշելոնի որոշակի հակազդեցությանը: Այդ մասին չբարձրաձայնելով՝ նա հասկացրեց, որ խնդրի ռազմական լուծումն ամենաքիչ ընդունելի տարբերակն է, թեեւ, ինչպես դեռ մոդայիկ է ասել, «ոչ մի տարբերակ առայժմ չեղյալ չի հայտարարված»: Միաժամանակ, հաջող բանակցությունների հեռանկարները չնչին են:

Երկու առանցքային հարց բարդացնում է իրավիճակը:

Առաջին. ցանկանում են, արդյոք, իրանցիներն առհասարակ երկխոսության մեջ մտնել եւ ընդունա՞լ են նրանք բանակցություններում լինել լուրջ եւ հուսալի գործընկեր: ԱՄՆ-ը պետք է իրատեսորեն մոտենա այս տեսակետի քննարկմանը, քանզի ժամանակը հետ պտտել անհնարին է. իրանցիներն ունեն ուրանի հարստացման հնարավորություն, եւ նրանք չեն պատրաստվում դրանից օգտվելուց հրաժարվել: Առավել խիստ տեսչական ռեժիմի կիրառման ճանապարհով, հավանաբար, հաջողվի թույլ չտալ Իրանին ստանալու մարտական ուրան կամ պլուտոնիում: Այնուհանդերձ, եթե նույնիսկ Միացյալ Նահանգներն ու նրա գործընկերները կառուցողական մոտենան բանակցություններին, իրանցիներն իրենք կարող են տապալել դրական արդյունքի հասնելու ցանկացած լուրջ հեռանկար: Արդեն բանակցությունների գործընթացի սկզբից եւեթ Իրանի հանդեպ վստահությունը խախտվեց, ինչը դժվարացրեց խոստումնալից փոխզիջման ձեռքբերումը Ռուսաստանի եւ Ֆրանսիայի մասնակցությամբ, որոնք իրանական հարստացված ուրանի մշակման հարցում ծառայություններ էին առաջարկել:

Երկրորդ. պատրա՞ստ է, արդյոք, Վաշինգտոնը համբերությամբ վարել բանակցությունները՝ «զեղջ անելով» մյուս կողմի հոգեմտածելակերպին: Կարո՞ղ են բանակցությունները հաջողությամբ պսակվել, եթե ԱՄՆ-ը այսուհետեւ էլ հրապարակայնորեն Իրանի վրա կախի ահաբեկչական պետության պիտակը, որին չի կարելի վստահել, որի դեմ անհրաժեշտ է

պատժամիջոցներ կիրառել կամ անգամ ռազմական գործողություն նախապատրաստել: Նման մարտավարությունը ձեռնտու կլինի ամենամոլեռանդ իրանական «բազեներին» եւ ազգայնականությունը հրապուրիչ կդարձնի բնակչության լայն շերտերի համար, ինչպես նաեւ որեւէ ձեւով կհարթեցնի վերջերս նկատված պառակտումը առավել ազատական կարգի կողմնակիցների եւ մոլեռանդական տիրապետությունը հավերժացնել ցանկացողների շարքերում:

Այս պահերը պետք է նկատի ունենալ, եթե լրացուցիչ պատժամիջոցներն անհրաժեշտ լինեն: Հարկավոր է հոգ տանել, որ պատժամիջոցները լինեն քաղաքականապես խելամիտ եւ մեկուսացնեն վարչակարգը, որպեսզի չհամախմբեն իրանցի բնակչությանը: Այդ միջոցները պետք է իբրեւ պատիժ հանդիսանան իշխանությունում գտնվողների, բայց ոչ իրանական միջին խավի համար: Չմտածված եւ նվաստացուցիչ պատժամիջոցների կիրառման անցանկալի արդյունքը կարող է լինել հասարակ իրանցիների մոտ այն տպավորության ստեղծումը, թե Միացյալ Նահանգների նպատակն է՝ թեհրանին թույլ չտալ իրագործել խաղաղ ատոմի ծրագիրը: Դա, առանց որեւէ կասկածի, կսանձազերծի ազգայնականությունը եւ ատելություն կառաջացնի Իրանում:

Ավելին, նույնիսկ քաղաքականորեն հիմնավորված պատժամիջոցների ընդունումն, ամենայն հավանականությամբ, կդժվարանա այլ երկրների հակազդեցության պատճառով: Չինաստանը, հաշվի առնելով նրա կախվածությունը մերձավորարեւելյան եւ, հատկապես, իրանական նավթից, երկյուղում է սրացող ճգնաժամի հետեւանքներից: Ռուսաստանի դիրքորոշումը երկիմաստ է, քանզի լինելով Եվրոպա էներգակիրների խոշորագույն մատակարարը, նա կարող է շահագրգիռ լինել Պարսից ծոցի տեւական ճգնաժամով, որը կբարդացնի իրանական նավթի մուտքը Եվրոպական շուկա: Բացի այդ, ռուսական աշխարհաքաղաքականության տեսանկյունից, Պարսից ծոցի հակամարտության հետեւանքով նավթի գնի կտրուկ աճը կհարվածի ԱՄՆ-ի ու Չինաստանի տնտեսությանը՝ երկրներ, որոնց գերակայությունն աշխարհում Մոսկվայի մոտ անգամ

սարսափ է առաջացնում, իսկ Եվրոպան կարող է էլ ավելի կախված լինել ռուսական էներգակիրների մատակարարումներից:

Վերջնարդյունքում՝ խաղատախտակին դրված է անհամեմատ ավելի կարելուր ռազմավարական խնդիր. պե՞տք է, արդյոք, Միացյալ Նահանգները Իրանը Մերձավոր Արևելքում կայունացնող ուժի վերածելու երկարաժամկետ նպատակ դնի: Այն կարելի է առավել պարզ եւ սուր ձեւակերպել. պե՞տք է, արդյոք, ԱՄՆ-ը խրախուսի Իրանին, որ այն կրկին դառնա իր կամ նույնիսկ Իսրայելի գործընկերը: Չէ՞ որ Իրանը երեք տասնամյակ իրոք եղել է Իսրայելի գործընկերը: Որքան ընդարձակ է օրակարգը՝ ընդգրկելով տարածաշրջանային անվտանգության, հնարավոր տնտեսական համագործակցության եւ այլ հարցեր, այնքան բարձր է ընդունելի փոխզիջումներ գտնելու հավանականությունը: Կամ, միգուցե, Թեհրանին հարկավոր է վերաբերվել այնպես, ինչպես երկրի, որն առանց այդ էլ խիստ անհանգիստ տարածաշրջանում այսուհետեւ էլ դատապարտված է մնալու որպես թշնամական եւ ապակայունացնող ուժ:

Առավել կոշտ մոտեցման կողմնակիցները պետք է հիշեն, որ Միացյալ Նահանգները զգալու է Իրանի վրա հարձակման ցավագին հետեւանքները, անկախ նրանից, թե ով է սկսելու ռազմական գործողությունը՝ ԱՄՆ-ը, թե Իսրայելը: Ամենայն հավանականությամբ, Թեհրանն իրեն թիրախ է ընտրելու Աֆղանստանի ու Իրաքի ամերիկյան զորքերը, եւ նա ընդունակ է ապակայունացնել դրությունը երկու երկրներում: Հորմուզի նեղուցը կարող է վերածվել մարտական գործողությունների այրվող գոտու, եւ ամերիկացիներին կրկին հարկ է լինելու ավտոլիցքավորումների վրա խելահեղ գներ վճարել: Իրանը հենց այն խնդիրն է, որի դեպքում Օբաման պետք է վստահի իր առաջնորդական հմտություններին եւ թույլ չտա, որպեսզի իրեն կառավարեն: Մինչ այժմ դա նրան հաջողվել է:

Աֆղանա-պակիստանյան ճահիճ

Երրորդ անհետաձգելի եւ նուրբ արտաքին քաղաքական խնդիրը փակուղային իրավիճակն է Աֆղանստանում ու Պակիստանում: Օբաման իր մեջ ուժ է գտել իրաժարվելու առավել

փառասիրական եւ անգամ գաղափարախոսական նպատակներից, որոնք Վաշինգտոնն իր առջեւ դրել էր աֆղանական կամպանիայի սկզբին (օրինակ՝ այնտեղ ժամանակակից ժողովրդավարության ստեղծումը): Սակայն Միացյալ Նահանգները պետք է աֆղանա-պակիստանյան կամպանիայի անցկացման ժամանակ, ուր նախկինի պես գերակշռում է ռազմական տարրը, բարձր զգուշավորություն դրսեւորի: Հակառակ դեպքում՝ աֆղաններն ու պակիստանցիներն այդ ներխուժումը կընկալեն իբրեւ արեւմտյան գաղութային քաղաքականության հերթական դրսեւորում եւ դրան ավելի ռազմաշունչ կերպով կհակադարձեն:

Անհրաժեշտ է իրականացնել շտապ ռազմավարական վերագնահատում: Սակայն ոչ մի նոր ռազմավարություն հաջող չի լինի, եթե այնտեղ բացակայի երկու կարեւոր տարր:

Առաջին. աֆղանական կառավարությանը եւ ՆԱՏՕ-ին հարկավոր է ջանքեր գործադրել՝ համաձայնության հասնելու «Թալիբան» շարժման հետ: Թալիբները համաշխարհային հեղափոխական կամ ահաբեկչական շարժում չեն, եւ նրանք Արեւմուտքին անմիջական սպառնալիք չեն ներկայացնում, թեւ հետեւում են աֆղան հասարակության կառուցվածքի մասին միջնադարյան գաղափարների: Ավելին, «Թալիբան» շարժումը մինչ այժմ Աֆղանստանում մնում է փոքրամասնություն, որը վերջնարդյունքում կարող է պարտության մատնվել միայն մյուս աֆղանների կողմից (թեւ դաշնակիցների օգնությամբ): Ընդ որում, ավելի շուտ անհրաժեշտ է քաղաքական, քան ռազմական ռազմավարություն:

Երկրորդ. Միացյալ Նահանգները պետք է մտածի՝ ինչպես ապահովել Պակիստանի աջակցությունը: Դրա համար հարկավոր է ոչ միայն թալիբներին դուրս մղել Պակիստանից՝ չթողնելով նրանց այդ երկրում իրենց հարմարավետ զգալու հնարավորություն, այլեւ ճնշում գործադրել Աֆղանստանի թալիբների վրա, որպեսզի նրանց առաջնորդները գնան համաձայնագրի ստորագրման: Հաշվի առնելով, որ շատ պակիստանցիներ կարող են թալիբների հսկողության տակ գտնվող Աֆղանստանը գերադասել Պակիստանի գլխավոր թշնամուն՝ Հնդկաստանին հարող աշխարհիկ Աֆղանստանից, ԱՄՆ-ը պետք է հանգստացնի Իսլամաբադին, որպեսզի

«Թալիբան» շարժման անհաշտ տարրերի դեմ պայքարում ստանա Պակիստանի ղեկավարության անվերապահ աջակցությունը: Այդ իմաստով, պետք կլինի Չինաստանի օգնությունը՝ հաշվի առնելով տարածաշրջանային կայունության ապահովման գործում նրա աշխարհաքաղաքական շահը եւ Իսլամաբադի հետ ավանդական սերտ կապերը:

Միացյալ Նահանգների գլոբալ դերը տեսանելի ապագայում կախված կլինի նրանից, թե Օբամային որքանով կհաջողվի գլուխ հանել այս երեք անհետաձգելի ու փոխկապակցված խնդիրներից: Եթե Մերձավոր Արեւելքի խաղաղության գործընթացը տապալվի, Իրանի դեմ կսանձագերծվի ռազմական կամպանիա, իսկ մարտական գործողությունների հաճախականությունն Աֆղանստանում ու Պակիստանում կսկսի աճել. եւ այս ամենը տեղի կունենա միաժամանակ: Այս պարագայում ԱՄՆ-ը երկար տարիներ դատապարտված կլինի վիթխարի եւ անկանխատեսելի տարածաշրջանում միայնակ դիմակայել իր համար կործանարար հակամարտությանը, ինչը կարող է վերջ դնել ամերիկյան գերիշխանությանն աշխարհում:

(հոդվածը գրվել է մինչ Օբամային Օսլոյում խաղաղության Նորբյան մրցանակի հանձնման արարողությունը. – խմբ.)

«Россия в глобальной политике»

№ 1, 2010

«Հանրապետական», 2010, ք. 3

ԿԱՌՈՒՑՈՂԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ *Լեռկաղիա Դրոբիժեւա*

*Լեռկաղիա Դրոբիժեւա – Ռուսաստանի գիտությունների
ակադեմիայի սոցիոլոգիայի ինստիտուտի ազգամիջյան հարա-
բերությունների հետազոտական կենտրոնի ղեկավար:*

Ազգայնականության ընկալման բանալիները

Ազգայնականությունը սահմանում են որպես գաղա-
փարախոսություն, համաձայն որի, ազգի՝ որպես խմբի, շահերն ու
արժեքները գերակայում են մյուս շահերից ու արժեքներից:

Գրականությունում եւ քաղաքական պրակտիկայում
ընդունված է առանձնացնել քաղաքացիական կամ, ինչպես այն
կոչել է հայտնի պատմաբան Յանս Կոնը, արեւմտյան
ազգայնականությունը՝ Ֆրանսիայի ու Մեծ Բրիտանիայի մոդելով:
Նրան անվանում են նաեւ ռացիոնալ՝ հիմնված պետության
հանդեպ հավատարմության, անձի ազատ ինքնորոշման վրա:
Յենց այս հարթության մեջ է ընկած ազգի ամերիկյան ընկալումը:

Երկրորդ տարբերակը էթնոմշակութային կամ էթնիկ
ազգայնականությունն է: Այն համարում են իռացիոնալ, քանզի նա
ապավինում է «արյան կանչին», «ընդհանուր պատմությանը» եւ
հիմնված է ժողովրդին հավատարիմ լինելու վրա, որն ունի
որոշակի մշակութային բազա: Նման մոդելն ընդունված է
անվանել «գերմանական»: Իենց նրան են բոլորից մոտ ազգի եւ
ազգայնականության մասին ռուսական պատկերացումները:

Ազգայնականության ֆենոմենը նման է այսբերգի. սոսկ
վերնամասն է գտնվում մակերեւույթին, իսկ մեծ մասը թաքնված է
անմիջական հսկողությունից: Կախված սոցիալ-քաղաքական
համատեքստից, ստորջրյա մասը բարձրանում է ջրի երես՝
մերկացնելով իր կլոր կամ սուր եզրերը:

Ազգայնականության ընկալման համար որոշիչ նշա-
նակություն ունի առնվազն երեք տեսական-մեթոդաբանական
սկզբունք, որոնք ապացուցել են իրենց արդյունավետությունը:

Առաջին. հարկավոր է ազգայնականությունը դիտարկել պատմական հեռանկարում՝ հասկանալով նրա տիպերի տարբերությունները (օրինակ՝ 18-րդ դարի եւ արդի ժամանակաշրջանի) եւ ըմբռնելով այն փաստը, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ ազգայնականություն ընդունակ է փոխակերպման: Հանս Կոնը հաջողությամբ ներկայացրեց նման մոտեցումը՝ հետազոտելով Եվրոպան: Նրան է պատկանում այն հետեւությունը, թե ազգայնականության պատմությունը՝ դա ռացիոնալ սկզբի մշտական այլասերումն է խելահեղության, որն առավել վառ դրսևորվեց նացիոնալ-սոցիալիզմում՝ իր պատերազմներով, բռնությամբ, մեսիական ավտորիտարիզմով:

Երկրորդ. այդ նույն Կոնը Եվրոպային վերաբերող նյութում ցույց տվեց, թե ազգայնականության վերլուծության համար որքան կարևոր է մշակույթների համեմատության սկզբունքը: Արժե համեմատել ազգի մասին վերջին երկու հարյուրամյակում ձևավորված պատկերացումները.

ա) «Ֆրանսիական», որը ելնում է պետության քաղաքացիների ազատ ընկերակցության գաղափարներից՝ հիմնված քաղաքական ընտրության վրա եւ

բ) «գերմանական»՝ հիմնված մշակույթի եւ ընդհանուր ծագման վրա:

Սակայն, նաեւ այս վաղուց ստեղծված ձեւերը քարացած չեն: Էնթոնի Սմիթը, ավելի գլոբալ դիտարկելով ազգայնականության երեւոյթը, քան Եվրոպամետ Կոնը, հրաժարվեց կտրուկ հակադրել «արեւմտյան» (քաղաքացիական) ազգայնականությունը «արեւելյանին» (էթնոմշակութայինին): Վերջին հաշվով, երկու մոդելներն էլ ունեն ինչպես մշակութային, այնպես էլ տարածքային հենք:

Երրորդ. նույնիսկ այն ուսումնասիրողները, որոնք բացահայտորեն կանգնած են կոնստրուկտիվիստական դիրքերում, ընդունում են (ինչպես, օրինակ՝ Ռոն Սունին) համատեքստի կարեւորությունը: Ազգայնականությունը առավել մեծ հաջողությունների հասավ այնտեղ, ուր դրան նախորդել էր որոշակի տարածքային, լեզվական կամ մշակութային ընդհանրության, ընդհանուր պատմական հիշողության առկայությունը, որն օգտագործվում է որպես սկզբնանյութ ինտելեկտուալ ազգայ-

նականության նախագծի համար: Շոտլանդական, բասկյան, էստոնական, լիտվական ազգայնականությունների փորձը հաստատում է այս հետեւությունը:

Ազգայնականության տիպերը

Ուսումնասիրելով խորհրդային եւ հետխորհրդային տարածքում ազգամիջյան հարաբերությունները՝ մենք առանձնացրել ենք ազգայնականության վեց տիպ:

Դասական ազգայնականություն պետք է համարել այն, երբ մշակութային բոլոր հիմնավորումները (պետական լեզվի անհրաժեշտություն, սեփական նորմատիվային, գեղարվեստական մշակույթի պահպանում), պատմական, աշխարհաքաղաքական, տնտեսական փաստարկները ենթարկվում են պետական ինքնուրույնության ընդլայնման, իսկ հետո եւ անկախության նպատակներին (սեցեսիա): Նման ազգայնականությունն ամենամեծ տարածումը ստացավ մերձբալթյան հանրապետություններում, որտեղ ազգայնականներն օգտագործեցին փաստարկների ողջ «փունջը»: Ռիբենտրոպ–Մոլոտով պակտի քննադատությունը, բնական պաշարների օգտագործման նկատմամբ վերահսկողության պահանջը, ինքնատնտեսավարման կոնցեպտը:

Մյուսը Ռուսաստանի Դաշնության հանրապետությունների վերնախավերի գաղափարախոսությունն ու քաղաքականությունն էր: Թաթարստանում, Բաշկիրիայում, Յակուտիայում, Տուվայում եւ մյուս հանրապետություններում (բացառությամբ Չեչնիայի) իշխող վերնախավերը Ռուսաստանից լիակատար անկախության հարց չդրեցին: Խոսք գնաց սոսկ «տարանջատված ինքնիշխանության» մասին, երբ իրավունքների մի մասը փոխանցվում է դաշնային կենտրոնին: Որոշ դեպքերում հայտ արվեց ֆինանսական, տնտեսական, մշակութային եւ քաղաքական ոլորտներում լայն իրավունքների, մյուսներում՝ հիմնականում բնական պաշարների եւ մշակույթի տնօրինման իրավունքի վրա: Իրավունքների ընդլայնման ամենաարտահայտիչ ձեւով պահանջները եղան Թաթարստանում՝ 1990–1994թթ.: Այսպիսինը կարելի է կոչել *պարիտետային ազգայնականություն*:

Գաղափարախոսության եւ քաղաքական պրակտիկայի կենտրոնում շրջանառվում էր հենց իրավունքների տարանջատումը՝ դրանց մի մասը դաշնային կենտրոնին ազատ փոխանցման սկզբունքով: Որպես հետեւանք, ենթադրվում էր այնպիսի քաղաքականության իրականացում, որի դեպքում շփվող էթնիկ խմբերն (Թաթարստանում, օրինակ, թաթարներն ու ռուսները) օգտվեն հավասար իրավունքներից, ինչն արտահայտվեց երկու պետական լեզուների օրենսդրական ճանաչմամբ, որը համընկնում էր հանրապետությունների քաղաքական ղեկավարության քննարկումներին եւ գերիշխում էր սոցիալական պրակտիկայում: Այնպիսի հանրապետություններում, ինչպիսիք են Բաշկիրիան ու Յակուտիան, գաղափարախոսական եւ քաղաքական ձգտումների կիզակետն ուղղվեց տնտեսական ու մշակութային ոլորտներին, սակայն առաջնայնությունը տրվեց այն գաղափարներին, որոնք համապատասխանում էին *տնտեսական ազգայնականությանը*:

Կարելիայում եւ Կոմիում, որտեղ տիտղոսակիր ազգությունները ժողովրդագրական տեսանկյունից փոքրամասնություն էին կազմում, հիմնականում խոսքը մշակութային ինքնության, լեզվի պահպանման մասին էր, ինչը համապատասխանում է *մշակութային ազգայնականության* գաղափարներին:

Մյուս հանրապետություններում, մասնավորապես, Հյուս. Օսիայում եւ Ինգուշիայում, գերիշխում էին պաշտպանության գաղափարները. տարածքի պաշտպանություն, նրա վրա ազդեցություն, կորցրած հողերի վերադարձ: Պովոլժիեի գերմանացիները, օրինակ, փորձեցին վերականգնել իրենց ինքնավարությունը, իսկ ինգուշները՝ հասնել Ինգուշիայի ու Հյուս. Օսիայի վարչական սահմանի տեղափոխմանը եւ Մերձքաղաքային շրջանն իրենց հանրապետության կազմում փոխանցմանը:

Պաշտպանական ազգայնականության գաղափարներն առկա էին նաեւ ռուս ազգայնականության գաղափարախոսների շրջանում (Բայկալի էկոլոգիայի պաշտպանությունը, ռուսական գյուղի պաշտպանությունը «դերեւենշչիկ» գրողների կողմից, գյուղացիության պաշտպանությունը, որն, ի դեմս կուլակաթափ

արված եւ արքայական աշխատավորների, կորցրել էր իր առավել ակտիվ հատվածը):

Յետխորհրդային տարածքում *արդիականացած ազգայնականության* գաղափարների կենսագործման փորձեր արվեցին: 1980-ականների վերջին եւ 1990-ականների սկզբին, երբ Տալիհինց մինչեւ Վիլնյուս շարվել էր «Բալթյան շղթան», մոլորվացիները հիշեցին իրենց ազգակցությունը ռումինացիների հետ, Յայաստանը սկսեց պատերազմել Լեռնային Ղարաբաղի համար, իսկ Ռուսաստանի կենտրոնում երիտասարդ բարեփոխիչները դառնությամբ խոսում էին, թե ռուսական տարածաշրջաններից որքան միջոցներ են գնում ծայրամասեր: Ենթադրություններ էին արվում, որ եթե Ռուսաստանի ժողովրդավարացման ու արդիականացման նախագիծը հաջողվի, ապա «փախչող» հանրապետություններն իրենք կցանկանան մտնել Ռուսաստանի Դաշնության կազմի մեջ:

Արդիականացումը՝ որպես ինքնուրույնության օգտին գործող փաստարկ, առաջարկել են նաեւ տարածաշրջանային առաջնորդները. օրինակ, որ հողի մասնավոր սեփականության, բաց ներդրումների գաղափարները չի կարելի իրականացնել նախկին վարչակարգի վերականգնման ճանապարհով: Սովորաբար, արդիականացած ազգայնականությունը ծագում է բազմաէթնիկ պետությունների առավել զարգացած տարածքներում (օրինակ՝ Թաթարստանը Ռուսաստանի քիչ զարգացած տարածաշրջանների համեմատ, Կատալոնիան Իսպանիայի այլ մարզերի համեմատ եւ այլն):

Ազգայնականությունը եւ պետությունը

Ազգայնականությունը պետության հետ կապից դուրս անհնարին է ընկալել: Ազգայնականությունը միշտ պետության նկատմամբ վերահսկողությունը գաղափարապես օրինականացնելու փորձ է: Միեւնույն ժամանակ, դա նաեւ հակազդումն է պետության չափից դուրս միջամտությանը, որը զգում են նրա կազմի մեջ մտնող փոքրամասնությունները:

Միանգամայն բնական է, երբ բազմազգ պետությունում դաշնային կենտրոնը բնակչության հոմոգենացման ուղղությամբ

ջանքեր է գործադրում՝ հույս ունենալով խուսափել ազգայնականություններն անջատողական շարժումների վերածվելուց: Սակայն, չնայած բոլոր բարի մտադրություններին, ընդհանրության զգացման ձեւավորումը հաճախ վերածվում է (լավագույն դեպքում) վարչարարական մեքենայի գործառույթի՝ արմատավորելով ունիֆիկացումը եւ ուժացումը: Եվ սոսկ այդ պատճառով նման փորձերը կարող են մերժվել կամ, առնվազն, քաղաքացիների կողմից քննադատաբար ընդունվել: Ընդ որում, դիմադրում են ոչ միայն փոքրամասնությունները: Ունիֆիկացման միտումը չի կարող հաճելի լինել նաեւ էթնիկ մեծամասնության բնակության տարածքների բնակիչներին:

Բազմիցս Հյուսիս-արեւմուտքի տարբեր տարածաշրջաններում, Ուրալում, Հարավային դաշնային օկրուգում վիճակվում է լսել. «Կենտրոնը մեզ չի զգում», «Կենտրոնը հաշվի չի նստում մեր շահերի հետ, եւ դա խոչընդոտում է երկրում միասնության հաստատմանը»: Այլ էթնիկ խմբերով բնակեցված տարածաշրջաններում նման տրամադրություններն էթնիկ երանգ են ստանում:

Այդպես լինում է եւ մյուս, այդ թվում՝ նաեւ վաղեմի եւ ամուր ժողովրդավարական ավանդույթներ ունեցող երկրներում: Բելգիան, Կանադան, Շվեյցարիան չեն խուսափել էթնիկ ազգայնականության միտումներից: Ինչպես ցույց է տվել իր աշխատանքներում Ջոն Բրեյլին, ազգայնականությունը կարող է լինել հենց պետական ազգաշինության արդյունք: Նմանատիպ փորձարկումների ձախողված դեպքերը հակառակ արդյունք են տալիս՝ էթնիկ ազգայնականության էլ ավելի վառ արտահայտված ցայտումներ:

Դանիել Կոնվերսին ճշտում է. «Չափից ավելի «ջերմեռանդ» կենտրոնամետության ավելցուկը հաճախ է առաջացրել հոմեոստատիկ ռեակցիա, որն իր հերթին ծայրամասում ծնել է հզոր ազգայնական շարժում»: Ազգայնականության վերելքի (որն ուղեկցում է հասարակության էթնիկական հոմոգենացման ուղղությամբ պետության ջանքերին) մասին է գրում նաեւ Թեդ Գուրը: Հենց պատասխան էթնիկ մոբիլիզացիան նպաստեց Իսպանիայում բասկյան ու կատալոնական ազգայնականության վերելքին՝ էթնիկ խմբի

մշակութային ցուցիչներին տալով քաղաքական երանգ: Նմանապես, 1990-ական թվականների սկզբին ռուս եւ ուկրաինացի փոքրամասնության կողմից ցավոտ ընդունվեց մոլդովական պետության խտրական քաղաքականությունը համապատասխան լեզուների օգտագործման նկատմամբ: Գրեթե նույն իրավիճակն էր ստեղծվել Հարավային Օսիայում եւ Աբխազիայում՝ կապված Վրաստանի 1980-ականների վերջի եւ 1990-ականների սկզբի քաղաքականության հետ: Թաթար մտավորականության մի մասի բողոքը ծնեց ՌԴ Պետական դումայի որոշումը՝ թաթարական գիրը կիրիլիցայից լատինականի փոխումն արգելելու մասին:

Հետխորհրդային տարածքի ազգային շարժումների մեծ մասում լեզուների կարգավիճակի շուրջ քաղաքական վեճերն, անշուշտ, մոբիլիզացնող դեր խաղացին: Արդի հասարակությունում լեզուն, նրա կարգավիճակը դառնում են սոցիալական ռեսուրս, ուստի էթնոազգայնականության գաղափարախոսները նրան ոչ պակաս կարեւորություն են տալիս, քան այլ ռեսուրսների (բնական կամ քաղաքական) համար պայքարին: Ընդհանուր առմամբ, այս կամ այն ռեսուրսի շուրջ կոնֆլիկտում գաղափարախոսների կողմից անցկացվում են էթնիկ սահմաններ, որոնց մարկյորներն ամենից հաճախ մշակութային են:

Նման տիպի սահմանազատումների համար առիթ կարող են ծառայել նաեւ այլ շահեր: Օրինակ՝ ՌԴ հանրապետություններում ապրող ռուսների համար բաժանարար եղավ տարածաշրջանային կառավարմանը մասնակցության հնարավորությունը: Հենց սա էլ վերածվեց սոցիալական տեսակավորման եւ համադրման, իսկ որոշ դեպքերում նաեւ էթնիկ խմբերի հակադրման մեխանիզմի:

Հոգեբանները գտնում են, որ որքան փոքր են խտրությունները շփվող էթնիկ խմբերի միջեւ, այնքան ավելի մեծ ուժով են դրսեւորվում գոյություն ունեցող տարբերություններով պայմանավորված պահանջները: Հավանաբար, այդ իսկ պատճառով, ինդուստրացումը, ուրբանիզացիան եւ գլոբալացումը, ջնջելով էթնիկ սահմանները, չհանգեցրին դրանց անհետացման, որը կանխատեսվում էր ինչպես Մաքս Վեբերի ու Կառլ Մարքսի

ժամանակներում, այնպես էլ գլոբալացման ժամանակակից տեսաբանների կողմից:

Ազատականության եւ ազգայնականության համատեղելիությունը

Այն հարցին, թե կարող են, արդյոք, մի պետության տանիքի տակ խաղաղ գոյակցել միանգամից մի քանի ազգայնականություն, թերեւս տրվի դրական պատասխան: Ինքնին այն փաստի ընդունումը, որ ազգայնականությունը լինում է տարբեր, ենթադրում է, որ նրա որեւէ տեսակը, ձեւը որոշակի պայմաններում մեծ կամ փոքր չափով զուգորդվում է ազատականության ու ժողովրդավարության հետ:

Ազատական արժեքների հետ ազգայնականության համատեղելիության խնդիրը լայն ճանաչում ստացավ շնորհիվ Մայքլ Լինդի «Ի պաշտպանություն ազատական ազգայնականության» հոդվածի (Foreign Affairs, թիվ 3, 1994): Լինդը պնդում է, որ ազգայնականության հանդեպ անվստահությունը, անգամ նրա ազատական, ժողովրդավարական եւ սահմանադրական ձեւով, կոպիտ սխալ է: Նման անվստահությունը ենթադրում է ցանկացած՝ այդ թվում նաեւ բռնատիրական, բազմազգ պետության կուրորեն սատարում: Ազգայնականության՝ որպես հին անցյալի, դարձ ապրած երեւոյթի մասին պատկերացումը նախապաշարմունք է, որը չի համապատասխանում քաղաքական պրակտիկային: Անջատողականության ոչ բոլոր դեպքերն են վատ, իսկ ցանկացած գնով բազմազգ պետությունների ամբողջականության պաշտպանման քաղաքականությունը՝ ոչ միշտ լավ:

Արդարացի է եւ այն, որ մի (երբեմն նաեւ մի քանի) ազգի անջատումը չի նշանակում, թե յուրաքանչյուր բազմազգ պետություն պատրաստ է քանդվել, ինչպես թղթե տնակը: Իսկ պետության բազմազգ լինելը բնավ էլ չի հանդիսանում անհաղթահարելի արգելք նրա ժողովրդավարացման համար: Սոսկ կարելու է մշակել իշխանության բաշխման մեխանիզմ էթնիկ խմբերի միջեւ: Որպես հաջողված օրինակներ, Լինդը մեջբերում է Բելգիան, Կանադան, Շվեյցարիան: Նրա տեսանկյունից, չարժե

վախենալ նաեւ Խորհրդային Միության կամ ժամանակակից Ռուսաստանի տիպի գերիզոր բազմազգ պետություններից, եթե, իհարկե, նրանք ստեղծվում են կամավորության սկզբունքով: Ստացվում է, որ ազգայնականությունը լիովին համատեղելի է ազատական արժեքների հետ՝ երկու կարելորագույն պայմանների պահպանման դեպքում. մարդու կողմից սեփական ազգության ազատ ընտրության հնարավորություն եւ մշակութային փոքրամասնությունների իրավունքների խաղաղ ապահովում:

Ազատական արժեքների հետ ազգայնականության համատեղելիության հանդեպ հետաքրքրությունը, որը դեռ համեմատաբար վերջերս գաղափարախոսական անհեթեթություն էր թվում, աչքի առաջ աճում է: Եվ դա պատահական չէ: Էթնիկ զտումներ, ագրեսիվ անջատողականություն, ինքնորոշման հռչակում. այս բոլոր խնդիրներն Արեւմուտքը ստիպված է լինելու լուծել ոչ թե ծովերից անդին, այլ սեփական կամ հարեւան պետություններում: Ռուսաստանը եւս ստիպված է ազգայնականության արտաքին եւ ներքին մարտահրավերներին պատասխան փնտրել, որոնք աչքի առաջ դառնում են էլ ավելի հզոր ու բազմաբնույթ: Խնդիրն այստեղ ոչ միայն Կոսովոյի կամ Աբխազիայի կարգավիճակի հարցում երկրի ղեկավարության դիրքորոշումն է, այլեւ այն իրավիճակը, որը ստեղծվել է բուն ռուսական տարածաշրջաններում, ինչպես նաեւ այն, թե տարբեր էթնիկ խմբերի ներկայացուցիչները որքանով են ընդունակ գիտակցելու իրենց ընդհանրությունը եւ սեփական շահերի ոչ բռնի կենսագործման անհրաժեշտությունը:

«Россия в глобальной политике»

№ 6, 2008

«Հանրապետական», 2009, ք. 1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ֆեոդոր Շելով-Կովեդյան

ԳԼՈՐԱԼ ԵԳՆԱԺԱՄԻ ԷՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ3

ԵԳՆԱԺԱՄԻ ՕՐԻՆԱԶԱՓՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ11

Սթիվեն Զոհեն

«ԱՇԽԱՐՀԸ ԴԱՐՁԵԼ Է ԱՌԱՎԵԼ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ».....19

Ապոլոն Դավիդսոն

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՄՇՈՒՇՈՏ ԱՊԱԳԱՆ29

Յենրի Զիսինջեր

ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՄԴՁԱՎԱՆՋ37

Սերգեյ Կարազանով

ԱՆԱՎԱՐՏ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄ».....43

Ռոբերտ Կեյզան

ԵՍԱԿԵՆՏՐՈՆ ԱՇԽԱՐՀ53

Ջրիգնեյ Բժեգինսկի

ԱՆՅԵՏԱԶԳԵԼԻ ՄԱՐՏԱՅՐԱՎԵՐՆԵՐ60

Լեոկադիա Դրոբիժեւա

ԿԱՌՈՒՑՈՂԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ70